

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра авіаційної психології

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

Помиткіна Л. В.

« ___ » _____ 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)
ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»

**ТЕМА: «ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТНИХ
СИТУАЦІЯХ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ ТРИВОЖНОСТІ»**

Виконавець: Тасмали Галина Вікторівна

Керівник: д-р психол. наук, професор кафедри Хохліна Олена Петрівна

Нормоконтролер: завідувач лабораторії, викладач

Гордієнко Катерина Олександрівна

Київ – 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра авіаційної психології
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма (ОПП) «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач випускової кафедри
Помиткіна Л. В.
« ___ » _____ 2021 р.

Завдання
на виконання дипломної роботи

Тасмали Галини Вікторівни

1. Тема дипломної роботи: «Особливості поведінки у конфліктних ситуаціях студентів з різним рівнем тривожності», затверджена наказом ректора від 12.03.2021 408/ст.

2. Термін виконання роботи: з 10 травня 2021 р. по 20 червня 2021 р.

3. Вихідні дані до роботи: вибірка – студенти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова – 40 осіб; у дослідженні застосовувався метод тестування за допомогою стандартизованих психологічних методик, а саме: «Стратегія поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса; «Оцінка власної поведінки в конфліктних ситуаціях» С. Ваймара; «Вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора; «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч. Спілбергера, а також методи якісного та кількісного аналізу отриманих емпіричних даних.

4. Зміст пояснювальної записки: дипломна робота складається з 2-х розділів. Перший розділ містить теоретичні засади дослідження проблеми стильових особливостей поведінки у конфліктних ситуаціях та їх психологічної детермінації; у другому розділі представлено результати

емпіричного вивчення стильових особливостей поведінки студентів у конфліктних ситуаціях у зв'язку з рівнем тривожності.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: 5 рисунків, 10 таблиць.

6. Календарний план-графік.

№ з/п	Завдання	Термін виконання	Виконання
1	Вибір теми та формулювання завдань	Лютий	
2	Тематичний добір та аналіз наукових праць	Березень	
3	Оформлення теоретичної частини	Березень-квітень	
4	Методологічне обґрунтування емпіричного дослідження	Березень-квітень	
5	Проведення емпіричного дослідження	Квітень-травень	
6	Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	Квітень-травень	
7	Оформлення дипломної роботи відповідно до ДСТУ	Травень	
8	Подання дипломної роботи науковому керівнику	За 10 днів до попереднього захисту	
9	Попередній захист дипломної роботи	За три тижні до захисту	
10	Виправлення зауважень, оформлення рецензії, відгуку наукового керівника	До подання нормоконтролеру	
11	Подання дипломної роботи нормоконтролеру та на підпис завідувачу кафедри	За тиждень до захисту	
12	Захист дипломної роботи	17.06.2021	

7. Дата видачі завдання: «12» березня 2021 р.

Керівник дипломної роботи _____ Хохліна О. П.

Завдання прийняв до виконання _____ Тасмали Г. В.

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Особливості поведінки у конфліктних ситуаціях студентів з різним рівнем тривожності»: 62 сторінки, 5 рисунків, 10 таблиць, 56 використаних джерела, 6 додатків.

СТИЛЬ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ, СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ, КОНФЛІКТНІ СИТУАЦІЇ, ТРИВОЖНІСТЬ, СИТУАТИВНА ТА ОСОБИСТІСНА ТРИВОЖНІСТЬ, СТУДЕНТИ.

Об'єкт дослідження – особливості поведінки у конфліктних ситуаціях.

Предмет дослідження – стильові особливості поведінки у конфліктних ситуаціях студентів з різним рівнем тривожності.

Мета дослідження – виявлення наявності та характеру зв'язку між стильовими особливостями поведінки у конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності студентів.

Методи дослідження: теоретичні; психодіагностичні: «Стратегія поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса; «Оцінка власної поведінки в конфліктних ситуаціях» С. Ваймара; «Вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора; «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч. Спілбергера; методи математичної обробки: кореляційний аналіз.

Отримано дані щодо стилів поведінки студентів у конфліктних ситуаціях та їх тривожності, виявлено наявність взаємозв'язку між зазначеними явищами: особи з низьким рівнем тривожності (загальної, особистісної та ситуативної) воліють до використання широкого спектру стилів, як: співпраця, компроміс, конкуренція, пристосування, уникання, демократичний, жорсткий, м'який; тоді як особи з високим рівнем тривожності – до використання лише стилів поведінки, які по суті не є продуктивними – уникання, ухилення та пристосування. Отримані дані щодо зв'язку стильових особливостей поведінки студентів в конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності можуть використовуватися в організації профілактичної роботи з молоддю стосовно їх поведінки в конфліктних ситуаціях та зниження у них прояву рівня тривожності.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ	9
1.1 Проблема стильових особливостей життєдіяльності людини у психології.....	9
1.2 Стильові особливості поведінки у конфліктній ситуації: суть та види	17
1.3 Тривожність як можлива психологічна детермінанта вибору стилю поведінки у конфліктній ситуації: суть та види	23
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ ТА РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ	29
2.1 Методика дослідження.....	29
2.2 Результати дослідження та їх аналіз.....	32
2.2.1 Стильові особливості поведінки студентів у конфліктних ситуаціях.....	32
2.2.2 Рівень тривожності студентів.....	36
2.2.3 Зв'язок стилів поведінки у конфліктних ситуаціях та рівня тривожності студентів.....	39
2.3 Рекомендації щодо корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності.....	46
Висновки до розділу 2	52
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перед психологічною наукою постає завдання сприяти ефективному спілкуванню суб'єктів у процесі діяльності та життєдіяльності, досягнення взаємодії при виконанні завдань.

При розв'язанні завдань, які постають перед партнерами, можуть виникати конфліктні ситуації, з яких вони виходять, застосовуючи різні за характером способи поведінки (стилі). Чим визначаються стильові особливості виходу з конфліктної ситуації суб'єкта, якими його властивостями? Зокрема, з'ясуванню того, як позначається на виборі стилю поведінки у конфлікті рівень тривожності студентів, і спрямовувалося наше теоретико-емпіричне дослідження.

Конфлікт визначається вченими (Н. Грішина, Л. Божович, Л. Петровська та ін.) як взаємодія між людьми, яка проявляється та виражається у протидії різних сторін для досягнення власних інтересів. При вирішенні конфліктів суб'єктами застосовуються різноманітні стилі чи стратегії поведінки – індивідуальні стабільні її форми, які проявляються в умовах взаємодії (В. Крисько). У наукових працях вчені (Р. Мертон, Д. Смелсер, Д. Скотт та ін.) визначають стилі поведінки як способи діяльності людини щодо вирішення конфліктної ситуації через реалізацію власних внутрішніх мотивів. Стиль поведінки індивіда визначається саме тим, як він намагається задовольнити свої інтереси та інтереси інших.

Теоретичний аналіз психологічної літератури (Г. Айзенк, Ю. Ханін, Ч. Спілбергер та ін.) засвідчує актуальність дослідження тривожності як риси особистості, яка позначається на поведінці людини. Проте, теоретичний аналіз літературних джерел показав, що проблема тривожності як можливої психологічної детермінанти при виборі стилю поведінки у конфліктній ситуації розкрита ще недостатньо і дана проблематика на сучасному етапі наукового психологічного знання є актуальною для емпіричного дослідження.

Саме у зазначеному аспекті з метою виявлення наявності зв'язку між стильовими особливостями поведінки у конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності студентів було проведене дослідження.

Об'єкт дослідження – особливості поведінки у конфліктних ситуаціях.

Предмет дослідження – стильові особливості поведінки у конфліктних ситуаціях студентів з різним рівнем тривожності.

Мета дослідження – виявлення наявності та характеру зв'язку між стильовими особливостями поведінки у конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності студентів.

Завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу літературних джерел з'ясувати сутність проблеми дослідження, її основних питань та ключових понять.

2. Емпірично вивчити стильові особливості поведінки у конфліктних ситуаціях та рівень тривожності студентів.

3. Виявити наявність та характер зв'язку між стильовими особливостями поведінки у конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності студентів.

4. Розробити рекомендації щодо корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності.

Методи дослідження. Відповідно до завдань дипломної роботи були обрані методи дослідження: для розв'язання першого завдання був застосований метод теоретичного аналізу, синтезу й систематизації наукової літератури; для вирішення другого завдання було застосовано метод тестування з використанням стандартизованих психологічних методик:

- «Стратегія поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса;
- «Оцінка власної поведінки в конфліктних ситуаціях» С. Ваймара;
- «Вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора;
- «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч. Спілбергера.

Для обробки отриманих емпіричних даних були використані методи якісного та кількісного їх аналізу.

Емпірична база дослідження. Вибірку склали 40 студентів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, віком від 20 до 23 років, які здобувають освіту за спеціальністю «Філологія».

Наукова новизна результатів дослідження полягає в отриманні даних щодо стилів поведінки студентів у конфліктних ситуаціях та їх тривожності, у виявленні наявності взаємозв'язку між зазначеними явищами: особи з низьким рівнем тривожності (загальної, особистісної та ситуативної) воліють до використання широкого спектру стилів, як: співпраця, компроміс, конкуренція, пристосування, уникання, демократичний, жорсткий, м'який; тоді як особи з високим рівнем тривожності – до використання лише стилів поведінки, які по суті не є продуктивними – уникання, ухилення та пристосування.

Практичне значення результатів дослідження. Отримані дані щодо взаємозв'язку стильових особливостей поведінки студентів в конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності можуть використовуватися в організації профілактичної роботи з молоддю стосовно їхньої поведінки в конфліктних ситуаціях та зниження у них прояву рівня тривожності.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ ТА ЇХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ

1.1 Проблема стильових особливостей життєдіяльності людини у психології

В психологічній науці (І. Ільїн, Є. Климов, В. Мерлін, Г. Олпорт, В. Толочек, М. Щукін та інші) проблема стилю життєдіяльності розглядається досить широко, проте актуальним залишається питання психічної детермінації стильових особливостей поведінки людини в тій чи іншій ситуації, та її активності загалом.

Стиль життєдіяльності людини визначається як певний спосіб життя, що характеризується власною унікальністю та своєрідними особливостями та поєднує всі сфери життєдіяльності індивіда, прояви активності та поведінки. Відповідно, характерні тій чи іншій людині стильові особливості життєдіяльності формуються в процесі розвитку та індивідуалізації особистості через вплив соціальних умов, отриманого індивідуального та соціального досвіду, особливості ціннісно-сміслової сфери, життєві орієнтації, мотиви та норми поведінки [41;49].

Якщо говорити про стильові особливості життєдіяльності людини, то варто зазначити, що вони утворюються та формуються в певний період онтогенетичного розвитку саме через встановлення взаємодії особистості з об'єктами та суб'єктами оточуючого світу [49;50].

З метою визначення теоретичних засад дослідження стильових особливостей життєдіяльності людини, були проаналізовані праці науковців (А. Адлер, Е. Гіденс, Г. Діденко, К. Іванова, Є. Климов, В. Ляшко, А. Малина, В. Мерлін, Н. Паніна, В. Толочек, О. Хохліна, Н. Mosak, В. Shulman та інші).

Поняття «стиль» вперше використав А. Адлер, який у своїй концепції описав життєвий стиль як поєднання та зв'язок соціального інтересу людини й прагнення до переважання. А. Адлер, характеризуючи стиль життя, виділяв такі його складові та чинники: цілі, спрямованість людини, шляхи та підходи до вирішення певних життєвих проблемних ситуацій. Ідеї концепції А. Адлера знайшли відображення в дослідженнях Г. Мосака, який в свою чергу, виділив наступні категорії-складові стилю життєдіяльності людини: я-концепція, уявлення людини про ідеальне Я, уявлення про образ світу, індивідуальні етичні переконання [32;33].

Пропонуємо проаналізувати підходи щодо розкриття суті стилів життєдіяльності з позиції активності, спілкування та поведінки на основі аналізу психологічних джерел відповідно до основних напрямків вивчення адаптації людини [24;25;27;28;42].

Відповідно до групи досліджень *стильового напрямку*, поняття «стиль» (життя, поведінки, активності) визначається як спосіб життя людини (Л. Анциферова): стиль життя продукує варіанти життєдіяльності людини, які є можливими в межах даного способу життя індивіда. Отже, стиль життя людини виходить із категорії способу життя і виступає результатом соціально-психологічного розвитку індивіда загалом: «Під психологічним стилем життя ми розуміємо психологічні механізми соціальної життєдіяльності» [42, С. 91-92].

За концепцією Б. Коссова, стиль життя людини розуміється як стійка система видів життєдіяльності, що, в свою чергу, визначається відношенням особливостей особистості та об'єктивних вимог діяльності людини. Структура стилів життя включає наступні рівні: перший рівень об'єднує життєві установки людини та її цінності, вміння та види діяльності, ставлення до світу; другий рівень об'єднує форми змінних характеристик першого рівня, а саме – узагальненості, об'єктивності, наближеності до ідеалу; третій рівень об'єднує співвідношення показників другого рівня даної системи [42, С. 92].

Відповідно до другої групи дослідження стилів життя людини з *точки зору аналітичності та інтегрованості*, дана категорія пояснюється на основі базових психологічних категорій. Наприклад, В. Мерлін, вводить поняття «інтегральна індивідуальність» і виділяє на основі цього такі рівні стилів: індивідуальні стилі життєдіяльності (активність людини), індивідуальні стилі діяльності людини (операції), індивідуальні стилі спілкування [24;42].

Відповідно до теорії В. Мерліна, стилі життєдіяльності виконують системотворчу функцію, поєднуючи та інтегруючи властивості індивідуальності людини. Тобто, окремі стилі мають не глобальний характер, проте, відповідно до того, як засвоєні індивідуальні стилі охоплюють види діяльності людини, відбувається багатостороннє об'єднання властивостей індивідуалізації особистості [42, С. 93].

Якщо розглядати стиль життєдіяльності *через призму активності* (К. Альбуханова-Славська, І. Джідарьян), то варто зазначити, що активність розуміється як взаємозв'язок індивіда з оточуючою дійсністю та діяльністю, а також як спосіб самовираження людини в її житті, при якому відбувається/не відбувається досягнення самою людиною стану якісного та цілісного, самостійного суб'єкта діяльності [42, С. 93].

Стиль активності розуміється в психології (Б. Вяткін, А. Волочков, В. Мерлін та інші) як системне утворення, що виконує функцію пристосування та системотворення. Індивідуальний стиль активності (моторної, емоційної, комунікативної, вольової) людини виступає в діяльності людини в якості умов пристосування до вимог діяльності та умов формування різнорівневих зв'язків інтегрального компоненту індивідуальності [25;42].

Розглядаючи поняття стилю життєдіяльності з *точки зору стилістики спілкування індивіда*, то варто виділяти комунікативний, інтерактивний, соціально-перцептивний стилі спілкування людини (Г. Андрєєва). Схожою є структура стилю, запропонована А. Лібін, відповідно до якої виділяються наступні рівні стилю: система суб'єктивних очікувань та переконань;

суб'єкт-суб'єктний баланс; збір та переробка отриманої інформації; стратегії взаємодії з середовищем (діяльність, спілкування, стиль подолання конфлікту) [42, С. 95].

Емпірична, група досліджень сутності стилів життєдіяльності характеризує стилі через опис різних моделей та стратегій життя людини та її поведінки (відносин, спілкування, оцінки інших, тощо). Наприклад, А. Варга в структурі сімейного стилю виховання виділяє ставлення батьків до дитини як цілісну систему різних почуттів до неї, стереотипів поведінки, особливостей спілкування та розуміння характеру дитини, тощо. А І. Руденко визначає стиль спілкування як багатомірне явище. Відповідно до цього, стиль спілкування формується під час впливу особистісних утворень та являє собою сукупність загальних способів міжособистісного спілкування під впливом особистісних та ситуаційних факторів конкретної ситуації спілкування [42, С. 95-96].

В наступній групі, що орієнтується на *практичне пояснення* суті стилів життєдіяльності (життя, поведінки), стиль визначається через цілісне функціонування людини (Е. Берн, Ф. Василюк, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). Тож, відповідно до особливостей даного підходу (Ф. Василюк), вона в певний часовий період знаходиться в одному із психічних станів або ж рівні свідомості. В рамках кожного такого рівня свідомості людина сприймає оточуючу дійсність і свій власний образ через особливий індивідуальний спосіб та є готовою тільки до конкретної визначеної активності. Перехід від одного рівня свідомості до іншого можливий при умові певних психотехнічних засобів, що свідчить про переживання людиною певного стилю життя [42, С. 97-98].

Отже, стиль життєдіяльності людини – це певний спосіб існування індивіда, який має своєрідні характеристики та поєднує й охоплює систему буття індивіда та його внутрішніх і зовнішніх проявів діяльності та активності. Якщо говорити про стильові особливості життєдіяльності

людини, то вони виникають під час особистісного зростання індивіда та його індивідуалізації.

При цьому слід зазначити, що у працях вчених (А. Адлер, І. Бестужев-Лада, М. Вебер, Т. Веблен, В. Дружинін, О. Лібін, Д. Леонт'єв, Г. Олпорт, А. Годоров, Т. Титаренко, М. Шульга, Ю. Швалб та інші) [27;28] стиль життєдіяльності розглядається в різних аспектах, зокрема:

- стиль життєдіяльності розглядається через призму особливостей статусних груп індивідів у суспільстві (Вебер);
- стиль життєдіяльності розглядається як категорія соціально-психологічна, як аспект способу життя людини, що орієнтується на ситуацію оцінки поведінки самої людини (Бестужев-Лада);
- стиль життєдіяльності розглядається як індивідуально обраний людиною спосіб поведінки, а також форми спілкування, діяльності (Сохань);
- стиль життєдіяльності розглядається як індивідуальна організація індивідом власного життя, що включає вибір відповідних життєвих орієнтацій, мотивів та поведінкових норм (Шульга);
- стиль життєдіяльності розглядається через призму організованої системи настанов, оцінок та мотивів людини, а також її почуттєвої сфери, схильностей та індивідуальних диспозицій (Олпорт);
- стиль життєдіяльності розглядається через призму особливостей процесу соціалізації людини, що в свою чергу об'єднує в цілісну структуру психологічні, біологічні й соціальні чинники та фактори буття індивіда (Лібін);
- стиль життєдіяльності розглядається з точки зору кількох систем, що регулюють поведінку людини, а саме – задоволеність власних потреб людиною, прояв реакцій на стимули, домінування в поведінці стереотипності, слідування соціальній нормативності, система життєвої необхідності, система здійснення вільного вибору (Леонт'єв);

- стиль життєдіяльності розглядається через призму системи ставлення та самоставлення індивіда, його особистісних рис та індивідуальних переконань (Дружинін);
- стиль життєдіяльності розглядається з точки зору наявності зв'язку між життєвими практиками, які поєднуються із соціальними, реальними та природними властивостями оточення та соціуму, такий зв'язок визначає процес індивідуалізації людини у період формування та становлення стилю життєдіяльності (Титаренко);
- стиль життєдіяльності розглядається через призму сформованості здібностей людини та її актуальних потреб і як такий, що формується та проявляється через реалізацію планів та досягнення мети індивідом (Малина);
- стиль життєдіяльності розглядається через призму індивідуальної творчості та творчої реалізації людини (Лібін).

Теоретичний аналіз проблеми показав, що класифікація стилів життєдіяльності щонайперше здійснюється в аспекті відношення до основних форм активності людини – діяльності та спілкування людини [50;55]. При цьому відмічаються відмінності у їх детермінації: стилі діяльності зумовлюються більшою мірою біологічними чинниками (темпераментальними особливостями), а стилі спілкування – соціальними та соціально зумовленими особистісними утвореннями (самосвідомістю, спрямованістю, здібностями, характером) [55].

Аналіз наукових джерел з проблеми також показав, що особливе місце в них відводиться вивченню індивідуального стилю діяльності (ІСД), як найважливішої форми її активності. Інформація з цього питання має важливе значення для розуміння суті стилю життя.

Значний науковий внесок у теоретичне та емпіричне вивчення ІСД зробили Г. Андреева, С. Асфандіярова, О. Байтметов, К. Гуревич, Є. Климов, Г. Королькова, Б. Ломов, В. Ляшко, В. Мерлін, М. Субханкулов, М. Щукін, О. Хохліна та багато інших [19;23;24;25;42;50;53;55].

На основі проведеного теоретичного аналізу проблеми ми з'ясували, що ІСД, у своєму широкому значенні, виступає системою певних ознак діяльності людини, які зумовлюються типологічними властивостями особистості, і, щонайперше – темпераментальними. Отже, ІСД залежить від нервової системи особистості та її властивостей. Якщо розглядати ІСД у вузькому значенні, то це психологічні засоби, які використовує людина, щоб найкраще зрівноважити свої типологічні особливості з зовнішніми умовами діяльності [19;24;40;42].

Центральним утворенням ІСД виступають індивідуальні способи діяльності, які відтворюють зовнішні та внутрішні умови діяльності людини. Серед головних ознак ІСД варто виокремити: стійкість прийомів і засобів діяльності людини; стійкі прийоми діяльності, що базуються на особистісних якостях; стійкі прийоми ефективного процесу пристосування до певних об'єктивних умов та вимог діяльності [19;42;43;53;55].

Аналізуючи роботи щодо дослідження стилів життєдіяльності, можна виділити особливості прояву ІСД в діяльності людини [50;55]:

1. ІСД проявляється у творчій діяльності особистості за допомогою прийомів і продуктів творчості, а у виробничій діяльності – за допомогою прийомів і методів праці;
2. ІСД може проявлятися в підготовчій та виконавчій діяльності людини;
3. ІСД відображається на загальній діяльності людини через швидкість та якість діяльності;
4. ІСД проявляється в процесі вибору умов людської діяльності: люди можуть змінювати умови свого життя і можуть перебувати в стабільному середовищі;
5. ІСД відображається в системі дотримання певних правил: одні особи можуть ретельно дотримуватися встановлених правил роботи, а інші – частіше допускають помилки та порушення;

6. ІСД може відображатися у перевірці результатів з точки зору правильності та відповідності правилам: виправлення помилок та недоліків в роботі;
7. ІСД проявляється у способах подання матеріалу: одні люди швидко засвоюють матеріал та ефективно його використовують, а інші погано справляються з покладеними на них завданнями;
8. ІСД проявляється в ситуаціях інтенсивної людської діяльності: людська діяльність може покращуватися, процвітати, погіршуватися і мати погані наслідки для діяльності в цілому.

В. Толочек, розглядаючи ІСД, розробив схему відображення організації стилю життєдіяльності людини через три рівні: суб'єктивні умови діяльності, структура та типи організації цієї діяльності. На основі цього автор також пропонує відповідну формулу індивідуального стилю діяльності: $ІСД = \text{процес організації діяльності людини} * \text{процес організації міжособистісної взаємодії} * \text{загальна індивідуальність індивіда}$ [42;43].

На основі проаналізованих наукових праць з тематики стилю життєдіяльності людини (І. Ільїн , Є. Климов, В. Мерлін, Г. Олпорт, В. Толочек, М. Щукін та інші, а також Н. Володарська, І. Галян, Г. Діденко, Н. Єрмакова, О. Малина, Д. Місенг, Л. Помиткіна, О. Хохліна та інші) можна визначити головні тлумачення поняття стилю життєдіяльності людини, що фігурують в даному розділі дослідження:

- стиль життєдіяльності людини – це своєрідний спосіб процесу її організації та реалізації, який має систему стійких індивідуальних рис та властивостей;
- індивідуальний стиль діяльності – це система способів, які використовує людина для того, щоб врівноважити свої типологічно зумовлені властивості з умовами та вимогами діяльності.

На основі здійсненого аналізу питання детермінації стилю життєдіяльності людини, стало зрозуміло, що вони обумовлюються й конкретними її психологічними особливостями, такими як цінності, мотиви,

здібності, творчість, самоствалення, особливості адаптації та соціалізації та ін. Однак зв'язок стилів життєдіяльності людини з проявами у неї особливостей тривожності та стилів поведінки під час конфліктів вивчений недостатньо.

В наступному підрозділі будуть розкриті стильові особливості поведінки людини під час конфліктів.

1.2 Стильові особливості поведінки у конфліктній ситуації: суть та види

Стильові особливості поведінки особистості забезпечують ефективне пристосування індивіда до зовнішнього й внутрішнього середовища, а також ефективне виконання діяльності, активності та спілкування особистості. В психологічній науці розглядаються та вивчаються стилі поведінки людини загалом та в конфліктних ситуаціях, зокрема – компроміс, конкуренція, ухилення, співпраця, пристосування. Тож, в даному розділі будуть проаналізовані особливості стилів поведінки індивіда в конфліктних ситуаціях.

В психології можна виділити два підходи до розуміння конфлікту та конфліктної ситуації: перший характеризує конфлікт як певне зіткнення двох чи більше сил, тенденцій чи протиріч (погляди А. Бандурки, С. Бочарова, А. Тимченко, Н. Коряк та інших), другий характеризує конфлікт як зіткнення протилежностей (потреб, мотивів, цілей, поведінки, інтересів, тощо), які, в свою чергу, можуть протидіяти один одному (погляди В. Андрєєва, Н. Грішиної, Т. Полозова та інших) [3;7;8;9].

Аналізуючи підходи до розуміння поняття конфлікту, можна визначити, що це певні стосунки між людьми, а тобто між суб'єктами певної взаємодії, що мають характеристику протистояння протилежних за значеннями мотивів чи поведінки окремих індивідів чи груп людей. Важливими умовами

виникнення конфліктів є мотиви та судження з різними полюсами, а що головне – ситуація протистояння між ними.

Головними елементами будь-якого конфлікту варто визначити: конфліктуючі сторони, особливості предмету конфлікту, характер образу існуючої конфліктної ситуації, наявні мотиви такої ситуації та відповідні позиції конфліктуючих сторін [9].

Для того щоб обрати дієвий стиль поведінки та спосіб подолання конфліктної ситуації, варто розуміти класифікацію конфліктів в залежності від наступних характерних ознак [8;9;11;17;18;34]:

- за способом розв'язання конфлікти бувають антагоністичними та компромісними;
- відповідно до сфери прояву конфлікти можуть бути: політичними, економічними, соціальними, організаційними;
- в залежності від спрямованості впливу конфлікти поділяють на вертикальні та горизонтальні;
- відповідно до ступеня виразності конфлікти поділяють на приховані та відкриті;
- за кількістю учасників конфлікти бувають внутрішньо-особистісні, міжособистісні, міжгрупові;
- відповідно до потреб конфлікти поділяються на когнітивні та конфлікти інтересів.

Отже, можна виокремити головні характеристики конфлікту чи конфліктної ситуації: наявність протистояння між суб'єктами; наявність протиріч між поглядами та цінностями, мотивами та інтересами конфліктуючих суб'єктів; наявність в конфлікті соціальних та психологічних явищ, що виступають важливими показниками під час прояву протиріч.

Якщо говорити про стиль поведінки в конфліктних ситуаціях, то дана проблема доволі досліджена як теоретично, так і емпірично (Р. Мертон, Л. Сохань, Д. Скотт, О. Анцупов, Н. Грішина, Є. Єгоров, О. Журавльов, Г. Ложкін, О. Шилов, К. Томас, Р. Кілмен та інші). Проте сучасний стан

проблеми особливостей застосування стилів поведінки в конфліктних ситуаціях має актуальні аспекти дослідження, оскільки причини виникнення різних видів конфліктних ситуацій мають непередбачуваний характер та різні джерела впливу. Відповідно до цього, актуальним постає питання вибору стилю поведінки в конфліктах.

В психології конфліктів широко використовуваними є наступні стилі поведінки особистості [7;9;18;38;47]:

- *ухилення* передбачає намагання людини уникнути конфліктної ситуації, відсторонення від участі у подіях чи ситуаціях, що можуть призвести до появи певних розбіжностей та суперечностей;

- *згладжування*: характеризує поведінку людини як таку, що підкорюється чужим переконанням, індивіди за таким стилем намагаються приховувати ознаки конфліктної ситуації та власної роздратованості, вдаються до солідарного вирішення певної проблеми;

- *примус*: характеризується домінуванням примусу прийняти однією стороною точки зору іншої, за таким стилем люди не беруть до уваги думок опонентів, часто поводять себе агресивно та владно, з метою здійснення примусу;

- *компроміс*: передбачає врахування та прийняття точки зору та позиції в конфлікті іншої сторони, такий стиль допомагає уникнути агресії, мінімізує негативне ставлення один до одного, часто призводить до швидкого вирішення конфліктної ситуації із задоволенням інтересів усіх конфліктуючих сторін;

- *вирішення проблем* характеризується тим, що людина готова ознайомитись та прийняти сторону свого опонента і таким чином зрозуміти суть та причини конфліктної ситуації, а отже і прийняти відповідне рішення щодо вирішення даного конфлікту; ті хто використовує даний стиль поведінки під час конфлікту намагаються знайти кращий та дієвий результат вирішення, а не задовольнити власну потребу отримання схвалення.

Найбільш актуальними стилями поведінки під час конфліктних ситуацій є запропоновані К. Томасом та Р. Кілменом – так званий метод Томаса-Кілмена. Запропонована авторами система дає змогу людині обрати індивідуальний стиль виходу з конфліктної ситуації [8;9].

Відповідно до розробленої системи стилів поведінки людини під час конфліктів, авторами була побудована сітка стилів поведінки індивіда під час конфліктних ситуацій. Графічно дана сітка стилів поведінки зображена на рисунку 1.2.

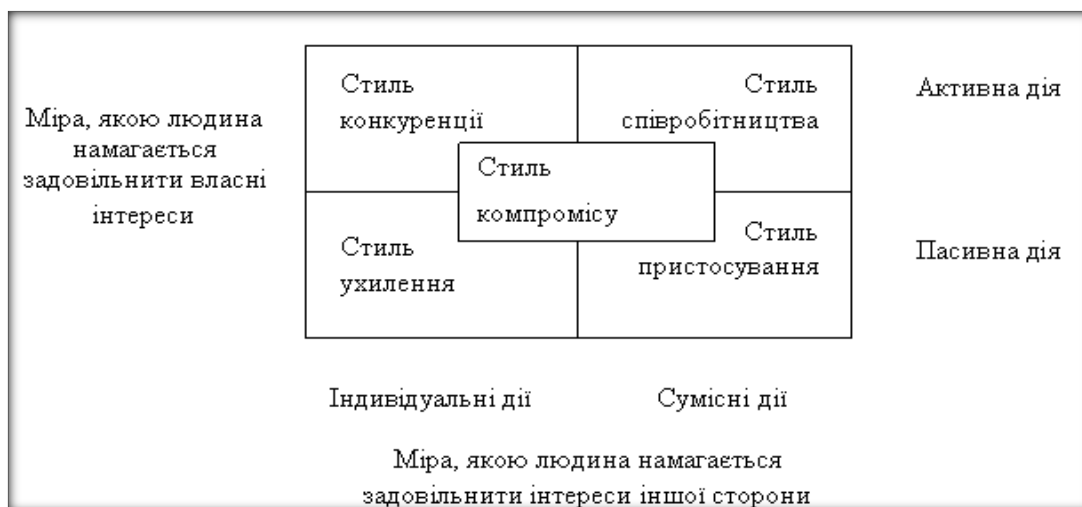

Рис. 1.2. Графічне зображення сітки стилів поведінки індивіда під час конфліктів (Томаса-Кілмена)

Як бачимо з рисунку, К. Томас та Р. Кілмен виокремлюють такі основні стилі регулювання та вирішення конфліктних ситуацій як: конкуренція, співробітництво, компроміс, ухилення та пристосування. Охарактеризуємо дані стилі більш детально [9;11;17;18;34;39;52]:

1) *Стиль конкуренції (суперництва)* є найпоширенішим типом поведінки під час конфлікту; у більшості випадків люди прагнуть одностороннього виграшу у конфліктній ситуації, намагаються задовольнити індивідуальні інтереси перемоги та певного домінування над іншими; за даним стилем відбувається процес нав'язування власної думки щодо вирішення конфлікту, спостерігається навіть і тиск на опонента; зазвичай

такий стиль обирають індивіди із сильною волею, авторитетом та навіть владними позиціями у соціумі. Даний стиль доцільно використовувати тільки у випадках коли: людина має владний вплив та авторитет, через що запропоноване рішення сприйметься як вірне; людина відчуває, що у неї немає вибору і їй нічого втрачати в даній ситуації; необхідно обрати непопулярний спосіб вирішення конфлікту; людина конфліктує з особами, що мають авторитарний стиль поведінки. Проте, даний стиль не є ефективним на 100%, оскільки носить і негативний характер: відчуження, почуття самотності, недоцільність використання у особистих відносинах.

2) *Стиль співробітництва* – вважається найскладнішим, проте носить найбільш ефективний характер у вирішенні конфліктних ситуацій. Головною перевагою даного стилю є те, що знаходиться те вирішення конфлікту, яке є прийнятним для конфлікуючих сторін. При даному стилі усі учасники конфлікту беруть участь у його вирішенні, таким чином задовольняються потреби кожного. Стиль співробітництва полягає у виявленні певних розбіжностей, у з'ясуванні їх змісту, у вмінні висловити власні рішення та вислухати іншу думку, у вмінні керувати емоціями. Даний стиль актуальний для використання коли: всі підходи до вирішення проблеми конфлікту є важливими але потрібно обрати спільне рішення; головна мета – це отримання загального спільного досвіду роботи в конфліктній ситуації; наявні довготривалі взаємовідносини між конфлікуючими сторонами; потрібно інтегрування всіх точок зору та залучення кожного учасника у процес вирішення конфліктної ситуації [9;11;17;18;34;39;52].

3) *Стиль компромісу* характеризується тим, що конфлікуючі сторони прагнуть врегулювати розбіжності, йдучи на компромісні рішення. За даним стилем сторони конфлікту поступаються певними інтересами один одному для виходу з конфлікту. Даний стиль буде ефективним, коли всі конфлікуючі сторони бажають єдиного вирішення проблеми, але усвідомлюють, що задоволення всіх потреб одночасно не можливе. Головним аспектом в даному стилі є варіанти вирішення конфлікту, а не саме його

вирішення. Недоліком такого стилю є те, що сторони конфлікту можуть не дотримуватись встановлених раніше вимог та способів вирішення проблеми. Стиль компромісу варто застосовувати коли: усі сторони мають однакові аргументи та вплив; задоволення потреб та інтересів однієї зі сторін не має великого значення; потрібно обрати хоча б якесь рішення, замість того аби конфлікт залишився невирішеним [9;11;17;18;34;39;52].

4) *Стиль ухилення* використовується та реалізовується тоді, коли конфліктна ситуація не впливає на інтереси сторін або коли проблема конфлікту не є важливою для конфлікуючих. Даний стиль актуальний у випадках коли одна сторона конфлікту має більшу владу або відчуває свою неправоту; також він використовується коли сторони конфлікту не бачать сенсу продовжувати суперечку. Стиль ухилення доцільно використовувати коли: одна з конфлікуючих сторін вважає наявне джерело конфлікту несуттєвим та неважливим у порівнянні з іншими проблемами; сторона знає, що не в змозі вирішити проблему на свою користь; у конфлікуючій стороні недостатньо влади; потрібно виграти час для вивчення ситуації та зібрати інформацію перед прийняттям рішення; вирішення конфлікту може принести шкоду життю та здоров'ю сторін; в конфлікт задіяні люди із високим рівнем агресії та ворожості, тощо [9;11;17;18;34;39;52].

5) *Стиль пристосування* характеризується взаємодією конфлікуючих сторін, проте відсутністю намагання відстояти власні інтереси та потреби задля зменшення рівня напруги та відновлення нормальної взаємодії між учасниками конфлікту. Даний стиль характеризує людину, що його використовує, як таку, що може пожертвувати своїми інтересами для задоволення інтересів іншого, проте це не свідчить про відмову від власних позицій чи способів рішення конфлікту – власні інтереси та потреби відходять на другий план і будуть реалізовані в більш відповідний момент. Стиль пристосування доцільно використовувати коли: важливим завданням під час конфлікту є відновлення спокійної та стабільної атмосфери відносин; важливість предмету конфлікту не є актуальною; потрібно зберегти

хороші стосунки з іншими; конфліктуюча сторона розуміє правоту власних переконань; у людини недостатньо влади чи низька можливість виграти у вирішенні конфлікту [9;11;17;18;34;39;52].

Отже, вище були проаналізовані головні стилі поведінки людини в конфліктних ситуаціях. Проте варто розуміти, що як будь-який стиль поведінки в конфліктах не можна назвати однаково ефективним в різних ситуаціях, так і жоден стиль регулювання та вирішення конфліктних ситуацій – не може бути доцільнішим у використанні на 100%. Потрібно навчитися використовувати усі стилі поведінки в конфліктах, розуміти властивості кожного з них, і тільки тоді обирати один найбільш актуальний саме для конкретної ситуації та проблеми конфлікту.

Відповідно до аналізу стильових особливостей поведінки індивіда у конфліктних ситуаціях (суті, видів та характеристик), актуальним постає питання щодо вивчення особливостей тривожності, зокрема рівня її прояву як можливої детермінанти, що впливає на вибір людиною того чи іншого стилю поведінки під час конфліктних ситуацій. У наступному розділі будуть розкриті особливості тривожності людини, як можливої психологічної детермінанти вибору стилю поведінки у конфліктних ситуаціях.

1.3 Тривожність як можлива психологічна детермінанта вибору стилю поведінки у конфліктній ситуації: суть та види

Теоретичний аналіз психологічної літератури засвідчує актуальність дослідження тривожності як риси особистості та можливої психологічної детермінанти у поведінці людини під час конфлікту. Зокрема, дослідженням функціональних підходів до розуміння тривожності, адаптаційними механізмами тривоги, діагностикою причин виникнення тривожності, вивченням міжособистісних аспектів тривоги, зв'язку самооцінки та тривоги тощо займалось велике коло науковців: Ф. Астапов, К. Еріксон, У. Морган,

Ю. Пахомов, Г. Айзенк, Ю. Ханін, Ч. Спілбергер, Н. Махоні, А. Захарова, Л. Бороздін, А. Прихожан та багато інших.

Проте, теоретичний аналіз дав змогу визначити те, що особливості тривожності, як можливої психологічної детермінанти при виборі стилю поведінки у конфліктній ситуації, розкриті недостатньо і дана проблематика на сучасному етапі наукового психологічного знання є актуальною.

З'ясування суті тривожності передбачає розгляд таких понять як тривога та страх [3;51].

Страх – це реакція організму на загрозу, що існує в даний момент; тривога – це певний стан передчуття неприємної події чи ситуації без наявної на це причини. Тривожність визначають як психологічну особливість людини, яка проявляється в її схильності до певних переживань в стані тривоги, а також у високій можливості виникнення такої тривоги [5;14;35].

Тривожність розглядається як психологічна властивість, яка утворює внутрішній дискомфорт та в подальшому набуває характеру тривоги і може сприяти виникненню певних конфліктних ситуацій. Тривога в житті людини проявляється як певне занепокоєння у ситуації, коли певна цінність людини опиняється під загрозою. Таким чином, тривожність – це наслідок невирішених внутрішніх конфліктів, що зазвичай належать до етичної сфери особистості [3;16].

Тривожність особистості також пояснюється як особистісне утворення, що включає емоційні, вольові, комунікативні, нейродинамічні властивості. Стан тривожності впливає на різні аспекти спілкування та діяльності людини, а також на продуктивність провідної діяльності та процесу комунікації, що може впливати на характерні особливості індивіда – моральні, емоційні, інтелектуальні [5;20;34].

Тривогу та хвилювання вперше в дослідженнях аналізував З. Фрейд. Він пояснював стан тривоги як емоційне переживання людиною власної безпорадності, яка в свою чергу переживає певну невизначеність в очікуваннях [3;5].

Отже, у нашій роботі ми будемо розглядати феномен тривожності як психологічної особливості, яка полягає у підвищеній схильності відчувати певне занепокоєння у різних ситуаціях життєдіяльності.

У дослідженнях тривожності особистості можна виділити два її види – адекватну, яка відображає відсутність умов аби задовольнити певні потреби, та неадекватну, що характеризується наявністю умов, за яким можна задовольнити ті чи інші потреби. Це доводить те, що про тривожність як про стійку структуру емоційної сфери особистості можна говорити при наявності умов задоволення потреб [16;20;51].

Ч. Спілбергер виділив два типи тривожності – особистісну та ситуативну. На думку автора, ситуативно-стійкий прояв тривожності варто називати особистісним, що в свою чергу пов'язується наявністю відповідно риси – особистісної тривожності. Даний вид тривожності стає актуальним коли сприймаються певні стимули, які людина розпізнає як небезпечні для неї, що можуть негативно впливати на її життя, престиж, самооцінку, повагу, тощо. Також, Ч. Спілбергер говорить про ситуативно-мінливі прояви стану тривожності людини, які називає ситуативними, а вони, в свою чергу, сприяють появі ситуативної тривожності особистості. Такий вид тривожності частіше за все характеризується станом напруги, занепокоєнням, певними клопотами та навіть нервозністю [35;45;52].

Особистісну тривожність людини варто розглядати як стійку властивість психіки особистості, а ситуативну – як тимчасовий стан психіки, що проявляється у вигляді відповідної реакції на певну загрозу життю чи діяльності індивіда. Таким чином, якщо ситуативна тривожність людини являється станом емоційної напруженості, що виникає через конкретну ситуацію, то особистісна тривожність людини – стійка риса її характеру, яка виявляється в схильності до відчуття тривоги не залежно від сили фактору, що несе певну загрозу. Варто зазначити, що особистісна тривожність бере початок від ситуативної та проявляється в діяльності через неї.

А. Прихожан характеризує тривожність людини як переживання певного емоційного дискомфорту або небезпеки, яка загрожує індивіду. Тривожність, як зазначає автор, – це особистісне утворення, що має стійкий характер та зберігає свій стан протягом певного часу. Тривожність має власні спонукальні сили та форми реалізації. Виникнення та подальший розвиток тривожності автор пов'язує з незадоволенням провідних вікових потреб людини [35].

А. Прихожан, аналізуючи тривожність, визначала і наявність її форм – поєднання характерних рис переживання, усвідомлення і прояву поведінки та діяльності людини. Автор виділяє дві категорії тривожності: відкрита – форма, яка свідомо пережита людиною та проявляється в поведінці індивіда через стан тривоги, прихована – форма, яка в певній мірі є не усвідомлена та виявляється надвисоким показником спокою, відсутністю чутливості до реальності [35].

Якщо говорити про дослідження причин, які провокують появу тривожності в особистості, то відмічається її зв'язок з певними особливостями сім'ї та стилів сімейного виховання, навчанням у школі та успішністю, взаємовідносинами із вчителями та однолітками, стресом, екологією, соціальними чинниками, сприйняттям людиною себе у світі тощо [5;16].

Одним із головних джерел виникнення тривожності є внутрішній конфлікт людини, який пов'язується із ставленням індивіда до себе, з його самооцінкою та сферою Я-концепції [15;38;44].

У наукових дослідженнях визначаються рівні тривожності особистості, а саме [5;38;51]:

- *низький рівень тривожності* характерний людям, що проявляють стан спокою, не сприймають певну загрозу своєму становищу та престижності, самооцінці; такі індивіди вважають, що не мають причин хвилюватись за власне життя, поведінку та діяльність; у осіб із низьким рівнем тривожності дуже низька ймовірність виникнення зривів та конфліктних ситуацій;

- *середній рівень тривожності* властивий особам, що проявляють врівноваженість, упевненість в поведінці та зібраність у думках; такі люди сприймають загрозу тільки тоді, коли вона реально може здійснити негативний вплив на їхнє життя чи діяльність; тривожність виникає лише у важких ситуаціях, наприклад під час стресу;

- *високий рівень тривожності* характерний особам, що схильні сприймати будь яку ситуацію як загрозу їхній життєдіяльності та самооцінці; такі індивіди сприймають важкі ситуації, також і конфліктні, як надто загрозливі і навіть катастрофічні; особи із високим рівнем тривожності досить різкі, дратівливі та постійно перебувають в готовності вступити в конфлікт.

Проаналізувавши сутність поняття тривожності особистості було виявлено, що тривожність може носити не тільки негативний вплив на життєдіяльність індивіда, а й корисний, позитивний вплив. У кожного індивіда наявний власний оптимальний рівень тривожності (корисний), який сприяє мобілізації ресурсів людини – емоційних, вольових, інтелектуальних, тощо, а також корисний рівень тривожності сприяє тому, що студенти можуть приймати оригінальні та конструктивні рішення під час складних та конфліктних ситуацій.

У наступному розділі буде досліджено стильові особливості поведінки у конфліктних ситуаціях студентів з різним рівнем тривожності.

Висновки до розділу 1

На основі теоретичного вивчення наукових джерел з проблеми дослідження ми дійшли наступних висновків:

Для характеристики поведінки людини, її прогнозованості у значному спектрі ситуацій, включаючи й конфліктні, важливе значення має становлення у неї стилевих особливостей (стилів) життєдіяльності. Ці особливості забезпечують ефективне пристосування людини до умов зовнішнього та внутрішнього середовища та підвищення ефективності її діяльності, спілкування та поведінки.

Стиль життєдіяльності загалом – це певний спосіб існування індивіда, який має своєрідні характеристики та поєднує й охоплює систему буття індивіда та його внутрішніх і зовнішніх проявів діяльності й активності. Класифікація стилів життєдіяльності щонайперше здійснюється в аспекті відношення до основних форм активності людини – діяльності та спілкування людини. При цьому відмічаються відмінності у їх детермінації: стилі діяльності зумовлюються більшою мірою біологічними, а стилі спілкування – соціальними та соціально зумовленими особистісними утвореннями.

Спілкування суб'єктів в ситуаціях конфліктного характеру обумовлює становлення відповідних стилів поведінки – стійких способів її здійснення у типових умовах, що відбуваються на основі реалізації внутрішньої мотивації (конкуренція, пристосування, компроміс, ухилення, співробітництво). Досліджуючи проблему психологічної детермінації використання зазначених стилів, ми припустили їх зв'язок з рівнем тривожності особистості.

Тривожність – це психологічна особливість, яка полягає у підвищеній схильності відчувати певне занепокоєння у різних ситуаціях життєдіяльності. Серед видів тривожності виділяють особистісну та ситуативну.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ ТА РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ

2.1 Методика дослідження

Метою даного емпіричного дослідження є виявлення наявності та характеру зв'язку між стильовими особливостями поведінки у конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності студентів. Конкретними завданнями на даному етапі є:

1. Емпірично вивчити стилі поведінки у конфліктних ситуаціях та рівень тривожності студентів.

2. Виявити наявність та характер зв'язку між стильовими особливостями поведінки у конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності студентів.

3. Розробити рекомендації щодо корекції особливостей поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності.

Таким чином, вивченню підлягали стилі поведінки та тривожність студентів. Ми виходили з наступного розуміння досліджуваних явищ:

- стиль поведінки (у конфліктній ситуації) – це стійкі способи її здійснення у типових умовах, що відбуваються щонайперше на основі реалізації внутрішньої мотивації;

- тривожність – це психологічна особливість, яка полягає у підвищеній схильності відчувати певне занепокоєння у різних ситуаціях життєдіяльності.

Для вивчення стилів поведінки у конфліктних ситуаціях використовувались методики: «Стратегія поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса, «Оцінка власної поведінки в конфліктних ситуаціях» С. Ваймара;

для вивчення тривожності студентів були використані методики: «Вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора, «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч. Спілбергера.

Методика «Стратегія поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса.

Тест спрямований на визначення домінуючого способу поведінки особистості в конфліктній ситуації. Автори даної методики К. Томас та Р. Кілман запропонували двовимірну модель вирішення та регулювання конфліктних ситуацій – перша складова – це кооперація, друга – напористість. Грунтуючись на характеристиках цих вимірів були виділені такі способи подолання конфлікту: суперництво, співпраця, компроміс, уникання, пристосування.

Дана методика складається з 30 пар тверджень, які відносяться до різних стилів поведінки під час конфліктної ситуації. З кожної такої пари потрібно обрати одне твердження, яке найбільше виражає ставлення респондента до конфлікту та позначити його у бланку відповідей.

Відповідно до ключа методики проводиться обробка отриманих даних та їх інтерпретація. Максимальний бал за кожною шкалою становить 12. Чим вищий бал з тієї або іншої стратегії поведінки, тим домінуючою вона є для респондента при вирішенні конфліктної ситуації.

Методика «Оцінка власної поведінки в конфліктних ситуаціях»

С. Ваймара. Головною метою є оцінка власної поведінки в конфліктних ситуаціях. Автор тесту С. Ваймар вирізняє 5 стилів поведінки: жорсткий, демократичний, компромісний, м'який, ухилення.

Методика складається з 15 тверджень-відповідей, що наводяться до основного питання «Як ви зазвичай поводитесь під час конфліктної ситуації?», на які потрібно дати один із запропонованих варіантів – часто (3 бали), інколи (2 бали), рідко (1 бал), ніколи (0 балів).

Відповідно до ключа методики на кожний тип поведінки припадає 3 твердження з відповідями; той тип, за яким респондент набрав найбільшу

кількість балів, і вважається домінуючим у нього під час конфліктних ситуаціях.

Методика «Вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора. Тест адаптований Т. Немчіним. Головною метою опитувальника є виявлення рівня тривожності. Методика складається з 50 запитань, на які потрібно дати відповідь «так – ні». Якщо респондент не може визначитись, то може дати відповідь «не знаю».

Відповідно до ключа методики відбувається обробка емпіричних даних та їх інтерпретація: 0-5 балів – низький рівень, 6-15 балів – середній з тенденцією до низького рівня тривожності, 16-25 балів – середній з тенденцією до високого рівня тривожності, 26-40 балів – високий рівень тривожності, вище 41 – дуже високий рівень тривожності.

Методика «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч. Спілбергера. Методика адаптована Ю. Ханіним. Метою тесту є визначення рівня ситуативної та особистісної тривожності особистості.

Методика складається з двох блоків запитань по 20 тверджень у кожному. Перший блок дає можливість оцінити поточний стан тривоги особистості (ситуативна тривога); другий блок (особистісна тривога) дає змогу оцінити тривожність особистості як стійку характеристику.

Відповідно до ключа методики проводиться підрахунок балів за наступними показниками: ситуативна тривожність = (твердження 3,4,6,7,9,12,13,14,17,18) - (твердження 1,2,5,8,10,11,15,16,19,20) + 50; особистісна тривожність = (твердження 2,3,4,5,8,11,12,14,15,17,18,20) – (твердження 1,6,7,10,13,16,19) + 35. Відповідно до отриманих результатів визначаються рівні прояву тривожності: до 30 балів – низький рівень, 31-45 балів – середній, 46 та більше балів – високий рівень тривожності.

Емпіричні дані, отримані за допомогою обраних методик, підлягали кількісному та якісному аналізу. Для обробки даних використовувалась програма SPSS; для знаходження статистично значущих кореляційних

зв'язків між стилями поведінки у конфліктних ситуаціях та рівнем тривожності студентів використовувався критерій Пірсона.

Дослідження проводилось на базі Одеського національного університету імені І.І. Мечникова; у дослідженні брало участь 40 студентів віком від 20 до 23 років, які здобувають освіту за спеціальністю «Філологія».

2.2 Результати дослідження та їх аналіз

2.2.1 Стильові особливості поведінки студентів у конфліктних ситуаціях

За допомогою використання методики «Стратегія поведінки у конфліктній ситуації» К. Томаса були отримані дані щодо стилів поведінки студентів. Індивідуальні дані всіх опитаних були занесені до таблиці, що розміщується в Додатку А. Узагальнені дані наведені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Дані щодо стилів поведінки студентів у конфліктній ситуації (за методикою К. Томаса)

Стилі поведінки	Кількість респондентів	%
Уникання	9	22,5
Суперництво	5	12,5
Пристаювання	8	20
Компроміс	10	25
Співпраця	8	20

Як свідчать табличні дані, досліджувані використовують у конфліктних ситуаціях весь арсенал стилів поведінки, але різною мірою. Так виявлено, що у них домінуючими є стиль компромісу (25%) та уникання (22,5%). Значною мірою ними використовуються стилі співпраці і пристосування (по 20%). Найменше їм притаманний стиль суперництва (12,5%).

Отже, потрапляючи у конфліктні ситуації, поведінка сучасних студентів характеризується щонайперше (при використанні компромісного стилю поведінки) пошуком та використанням спільного шляху та методів

вирішення складних ситуацій; по-друге, студентам властиво проявляти (при використанні стилю поведінки уникання) відсутність бажання та прагнення вирішувати конфліктну ситуацію за допомогою індивідуальних потреб та інтересів або мотивів інших учасників конфлікту.

І в таких ситуаціях їх поведінка вирізняється (при використанні компромісного стилю поведінки) прагненням врегулювати розбіжності, йдучи на компромісні рішення, поступливістю певними інтересами задля виходу з конфлікту, врахуванням інтересів та прагнень всіх учасників такої ситуації, знаходженням спільного рішення конфлікту без вчинення будь-якої шкоди собі та іншим учасникам такої ситуації; поведінка студентів вирізняється (при використанні стилю поведінки уникання) своєрідним відходом від конфліктної ситуації, яка може впливати на інтереси всіх її учасників або ж не має важливості чи актуальності у вирішенні; також поведінка молоді вирізняється униканням від участі в конфлікті, коли певна його сторона має більший вплив або владу та засвідчує власну неправоту.

Найменше студенти наділені такими особливостями поведінки під час конфліктних ситуацій (при використанні стилів поведінки конкуренції, пристосування, співпраці) як: прагнення отримання одностороннього виграшу в конфліктній ситуації, намагання задовольнити очікування інших учасників, домінування над іншими учасниками, нав'язування власної думки та вчинення тиску на опонентів конфліктної ситуації; співпраця у вирішенні конфліктних ситуацій, задоволення індивідуальних потреб кожного учасника такої ситуації; відсутність у студентів намагання відстояти власні інтереси та потреби задля зменшення рівня напруги та відновлення нормальної взаємодії між учасниками конфлікту, жертвування власними інтересами та переконаннями задля задоволення інтересів іншого.

Ілюстративно табличні дані представлено графіком на рис. 2.1.

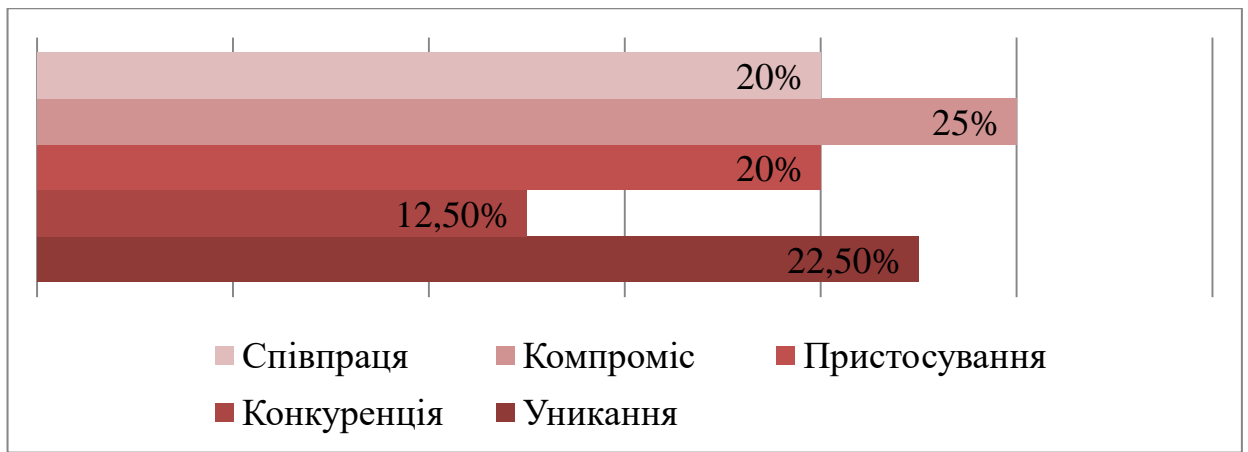

Рис. 2.1. Дані щодо стилів поведінки студентів у конфліктній ситуації (за методикою К. Томаса)

За допомогою використання методики «Оцінка власної поведінки в конфліктних ситуаціях» С. Ваймара були отримані дані щодо оцінки індивідуальних стилів поведінки студентів під час конфліктних ситуацій. Індивідуальні дані всіх опитаних були занесені до таблиці, що розміщується в Додатку Б. Узагальнені дані наведені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Дані щодо стилів поведінки студентів у конфліктній ситуації (за методикою С. Ваймара)

Стилі поведінки	Кількість респондентів	%
Жорсткий	3	7,5
Демократичний	10	25
Компромісний	13	32,5
М'який	9	22,5
Ухилення	5	12,5

Як свідчать табличні дані, досліджувані використовують у конфліктних ситуаціях весь арсенал індивідуальних стилів поведінки, але різною мірою. Так виявлено, що у них домінуючими є стиль компромісний (32,5%) та демократичний (25%). Значною мірою ними використовуються стилі м'який (22,5%) і ухилення (12,5%). Найменше їм притаманний жорсткий стиль поведінки (7,5%).

Отже, потрапляючи у конфліктні ситуації, поведінка сучасних студентів характеризується щонайперше можливістю домовлятися та знаходити спільне рішення задля вирішення такої ситуації, а також готовністю до співпраці для отримання спільного вирішення конфліктної ситуації.

І в таких ситуаціях їх поведінка вирізняється готовністю до віднайдення певного компромісного вирішення певної конфліктної ситуації, врахуванням як власних переконань так і чужих, відсутністю прагнення перемагати в конфлікті, а навпаки, домінуванням прагнення його вирішення; прагненням домовитись, зберігаючи соціальні контакти та взаємини, намаганнями запропонувати такий варіант вирішення, що задовольнить всіх учасників.

Найменше студенти наділені такими особливостями поведінки під час конфліктних ситуацій як: прояв жорсткого стилю поведінки при вирішенні конфліктних ситуацій, відмова від власних позицій та підтримання інтересів іншого, ухилення від вирішення конфліктної ситуації чи участі в такій ситуації.

Ілюстративно табличні дані представлено графіком на рис. 2.2.

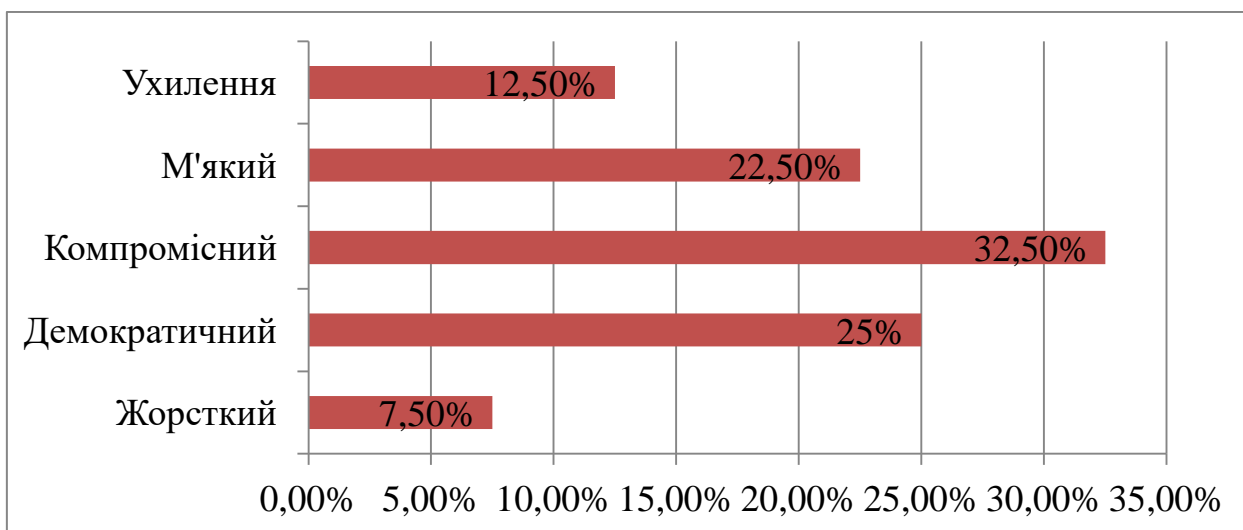

Рис. 2.2. Дані щодо стилів поведінки студентів у конфліктній ситуації (за методикою С. Ваймара)

2.2.2 Рівень тривожності студентів

За допомогою використання методики «Вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора були отримані дані щодо оцінки рівнів прояву тривожності студентів. Індивідуальні дані всіх опитаних були занесені до таблиці, що розміщується в Додатку В. Узагальнені дані наведені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Дані про рівні тривожності студентів (за методикою Дж. Тейлора)

<i>Рівні тривожності</i>	<i>Кількість респондентів</i>	<i>%</i>
Низький	8	20
Середній, з тенденцією до низького	9	22,5
Середній, з тенденцією до високого	13	32,5
Високий	6	15
Дуже високий	4	10

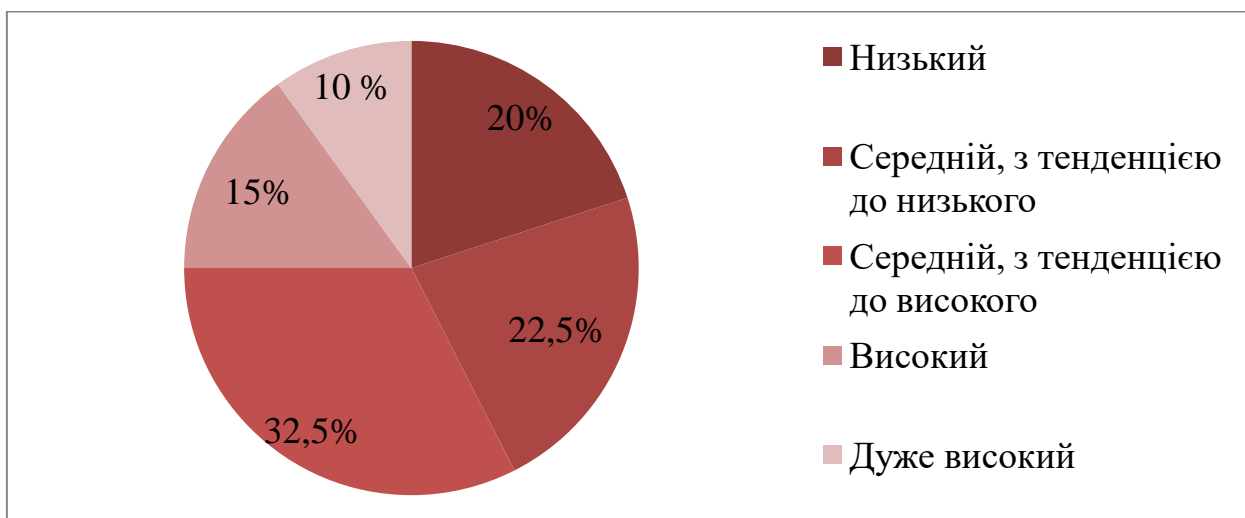
Як свідчать табличні дані, у досліджуваних проявились всі рівні тривожності але різною мірою. Так виявлено, що у них домінуючим рівнем є середній, з тенденцією до високого (32,5%). Значною мірою у них проявились такі рівні як: низький (20%), середній з тенденцією до низького (22,5%), високий (15%). Найменше їм притаманний дуже високий рівень тривожності (10%).

Отже, потрапляючи у конфліктні ситуації, тривожність сучасних студентів характеризується щонайперше такими особливостями: наявністю тривожності, певних страхів та можливої невпевненості в собі, невиправданими переживаннями та занепокоєнням. І в таких ситуаціях тривожність у поведінці студентів може формуватися через індивідуальні особливості, навчання, спілкування, наявність конфліктів та спірних ситуацій, особистісні переживання та страхи професійної діяльності.

Найменше у студентів проявляються наступні особливості тривожності: емоційна напруженість, невпевненість в собі або, навпаки, підвищена

самооцінка, наявність страхів, низька продуктивність провідної діяльності та процесу комунікації.

Ілюстративно табличні дані представлено діаграмою на рис. 2.3.

**Рис. 2.3. Дані про рівні тривожності студентів
(за методикою Дж. Тейлора)**

За допомогою використання методики «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч. Спілбергера були отримані дані щодо рівнів прояву ситуативної та особистісної тривожності студентів. Індивідуальні дані всіх опитаних були занесені до таблиці, що розміщується в Додатку Д. Узагальнені дані наведені в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

**Дані про рівні ситуативної та особистісної тривожності студентів
(за методикою Ч. Спілбергера)**

Рівні тривожності	Особистісна тривожність		Ситуативна тривожність	
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%
Низький	21	52,5	20	50
Середній	18	45	17	42,5
Високий	1	2,5	3	7,5

Як свідчать табличні дані, у досліджуваних проявились всі рівні ситуативної та особистісної тривожності але різною мірою. Так виявлено, що у них домінуючим рівнем особистісної та ситуативної тривожності є низький (52,5% і 50% відповідно). Значною мірою у них проявився середній рівень особистісної та ситуативної тривожності (45% та 42,5% відповідно). Найменше їм притаманний високий рівень особистісної та ситуативної тривожності (2,5% та 7,5% відповідно).

Отже, потрапляючи у конфліктні ситуації, особистісна та ситуативна тривожність сучасних студентів характеризується щонайперше такими особливостями: відсутністю схильності сприймати певні загрози власній самооцінці та життєдіяльності, а також прояву активного стану тривоги; відсутністю негативних емоцій, емоційної та нервової напруги, занепокоєння та нервозності.

Найменше студентам властиво проявляти високий рівень особистісної та ситуативної тривожності, що може призводити до активного стану емоційного виснаження та фізичної напруги.

Ілюстративно табличні дані представлено графіком на рис. 2.4.

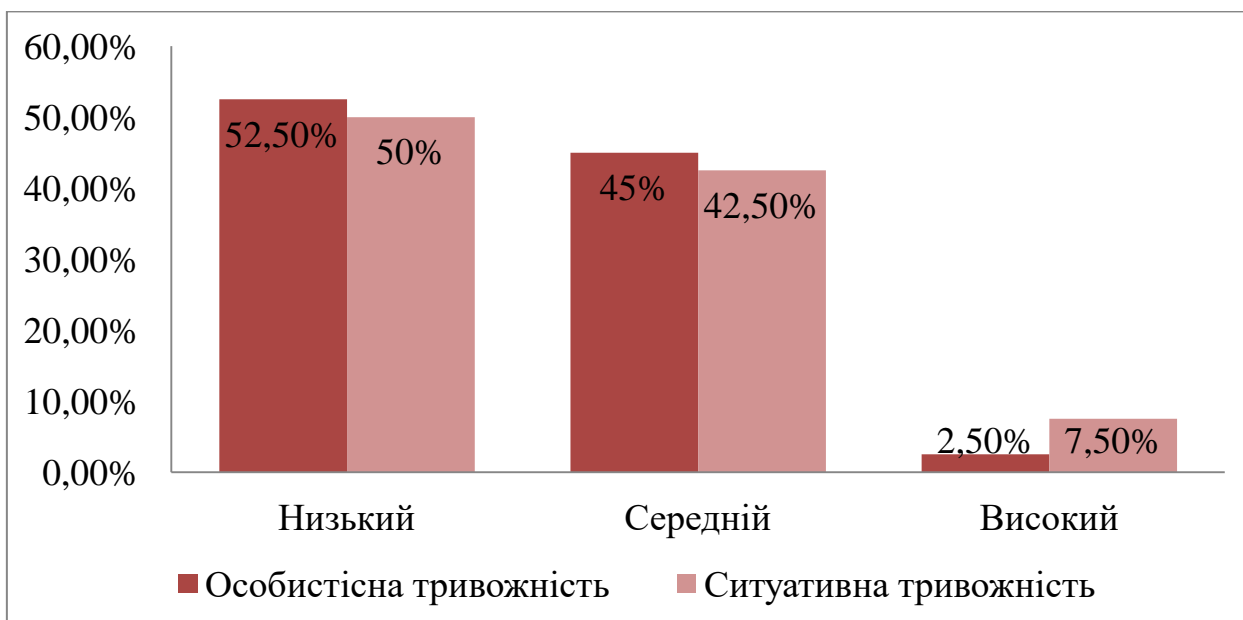

Рис. 2.4. Дані про рівні ситуативної та особистісної тривожності студентів (за методикою Ч. Спілбергера)

2.2.3 Зв'язок стилів поведінки у конфліктних ситуаціях та рівня тривожності студентів

Для виявлення нормального розподілу чи наявних відхилень від нормального розподілу даних був використаний критерій Колмагорова-Смірнова (див. Додаток Ж). Згідно отриманих результатів, дані щодо стилів поведінки у конфліктних ситуаціях та рівня тривожності студентів мають нормальний розподіл. Тож, для проведення кореляційного аналізу з метою виявлення статистично значущих кореляційних зв'язків між стилями поведінки у конфліктних ситуаціях за методикою Томаса (уникання, суперництво, пристосування, компроміс, співпраця), стилями поведінки за методикою Ваймара (жорсткий, демократичний, компромісний, м'який, ухилення) та рівнями тривожності респондентів (загальний рівень тривожності, ситуативна та особистісна тривожність) використовувався критерій Пірсона.

Завдяки кореляційному аналізу (див. Додаток Е) були виявлені статистично значущі зв'язки між даними щодо стилів поведінки у конфліктній ситуації та тривожністю.

Так, між стилями поведінки за методикою Томаса та тривожністю за методикою Тейлора, виявлено:

- обернений зв'язок між стилем «суперництво» та «рівнем тривожності» (табл. 2.5).

Між стилями поведінки за методикою Томаса та тривожністю за методикою Спілбергера, виявлено:

- прямий зв'язок між стилем «пристосування» та «особистісною тривожністю» (табл. 2.6);

- прямий зв'язок між стилем «співпраця» та «ситуативною тривожністю» (табл. 2.7).

Між стилями поведінки за методикою Ваймара та тривожністю за методикою Тейлора виявлено:

- прями́й зв'язок між стилем поведінки «компромісний» та «рівень тривожності» (табл. 2.8).

Між стилями поведінки за методикою Ваймара та тривожністю за методикою Спілбергера виявлено:

- прями́й зв'язок між стилем поведінки «компромісний» та «особистісною тривожністю» (табл. 2.9);

- прями́й зв'язок між стилем поведінки «жорсткий» та «ситуативною тривожністю» (табл. 2.10);

- обернений зв'язок між стилем поведінки «жорсткий» та «особистісною тривожністю» (табл. 2.10).

Отже, дані щодо кореляційного зв'язку між стилем поведінки «суперництво» (за методикою Томаса) та рівнем тривожності (за методикою Тейлора) наведені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «суперництво» (за методикою Томаса) та рівнем тривожності (за методикою Тейлора)

<i>За критерієм Пірсона</i>	<i>Рівень тривожності</i>	
<i>Стиль поведінки – суперництво</i>	Показник значимості	0,002
	Показник критерію	-0,473
	Кількість респондентів	40

Із таблиці видно, що між показниками встановлений обернений кореляційний зв'язок: чим більше/менше значення рівня тривожності студентів, тим меншим/більшим буде значення прояву стилю суперництва в подоланні конфліктів. Такий кореляційний зв'язок можна пояснити наступним чином: якщо у студентів буде високий рівень тривожності, що супроводжується невпевненістю, переживанням, емоційним напруженням, можливо навіть страхом, то тим меншою буде вірогідність, що для подолання конфліктної ситуації вони будуть використовувати стиль конкуренції, оскільки він вимагає концентрації, впевненості у власних силах та

переконання і готовності досягати мети будь якою ціною, і навпаки, при низькій тривожності студенти зможуть застосувати даний стиль. Тобто, бачимо, що в даному випадку тривожність є детермінантою для вибору стилю регулювання конфлікту для студентів, оскільки її показник впливає на вибір стилю вирішення конфлікту.

Дані щодо кореляційного зв'язку між стилем поведінки «пристосування» (за методикою Томаса) та показником особистісної тривожності (за методикою Спілбергера) наведені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «пристосування»
(за методикою Томаса) та особистісною тривожністю
(за методикою Спілбергера)**

<i>За критерієм Пірсона</i>	<i>Особистісна тривожність</i>	
<i>Стиль поведінки – пристосування</i>	Показник значимості	0,02
	Показник критерію	0,367
	Кількість респондентів	40

Із таблиці видно, що між показниками встановлений прямий кореляційний зв'язок: чим більше/менше значення одного показника, тим більше/менше буде значення іншого. Такий кореляційний зв'язок можна пояснити наступним чином: якщо, у студентів наявний високий рівень особистісної тривожності, що характеризується надмірною напругою, переживанням, негативними процесами в емоційній сфері та самооцінці, загальним станом тривоги під час стресових ситуацій (якою і є конфлікт) то їм буде властиво застосовувати стиль подолання конфлікту – пристосування, оскільки він базується на пристосуванні до умов ситуації та жертвуванні власними інтересами задля вирішення конфлікту.

І навпаки, якщо у студентів низький рівень тривожності, то і даний стиль не є для них актуальним, оскільки вони мають впевненість у собі та власних позиціях щодо виходу з конфлікту. Отже, в даному випадку

тривожність також є детермінантою для вибору стилю регулювання конфлікту для студентів.

Дані щодо кореляційного зв'язку між стилем поведінки «співпраця» (за методикою Томаса) та показником ситуативної тривожності (за методикою Спілбергера) наведені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

**Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «співпраця»
(за методикою Томаса) та ситуативною тривожністю
(за методикою Спілбергера)**

<i>За критерієм Пірсона</i>	<i>Ситуативна тривожність</i>	
<i>Стиль поведінки – співпраця</i>	Показник значимості	0,005
	Показник критерію	0,436
	Кількість респондентів	40

Із таблиці видно, що між показниками встановлений прямий кореляційний зв'язок: чим більше/менше значення тривожності, тим більше/менше буде значення стилю поведінки.

Такий кореляційний зв'язок можна пояснити наступним чином: високий рівень ситуативної тривожності свідчить про прояв у студентів негативних емоцій, емоційної та нервової напруги, занепокоєння та навіть нервозності від самої ситуації конфлікту, тому актуальним для них буде саме стиль співпраці, який дасть можливість вирішити конфлікт на основі певної домовленості, знаходження спільного варіанту та не принесе шкоди стану індивіда.

Низький рівень ситуативної тривожності не буде провокувати застосування даного стилю, оскільки без переживання та тривоги, студенти впевнені у власній правоті та можуть відстоювати власні мотиви та інтереси. В цій ситуації тривожність знову виступає детермінантою для вибору стилю регулювання конфлікту.

Дані щодо кореляційного зв'язку між стилем поведінки «компромісний» (за методикою Ваймара) та рівнем тривожності (за методикою Тейлора) наведені у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «компромісний» (за методикою Ваймара) та рівнем тривожності (за методикою Тейлора)

<i>За критерієм Пірсона</i>		<i>Рівень тривожності</i>
<i>Стиль поведінки – компромісний</i>	Показник значимості	0,035
	Показник критерію	0,335
	Кількість респондентів	40

Із таблиці видно, між компромісним стилем поведінки та рівнем тривожності наявні прямі кореляційні зв'язки. Такі результати можна пояснити наступним чином: чим більший показник рівня тривожності в студентів, тим більш властивим їм буде застосовувати компромісний стиль поведінки в конфліктних ситуаціях. Це зумовлюється тим, що при наявній високій тривожності індивіду буде властиво поступитись своїми позиціями, прийняти рішення від опонента, задля того щоб зберегти внутрішню рівновагу, емоційну стійкість та зменшити подальшу можливу активацію конфлікту в щось більш серйозне, що уже може містити небезпеку для життєдіяльності індивіда.

Дані щодо кореляційного зв'язку між стилем поведінки «компромісний» (за методикою Ваймара) та показником особистісної тривожності (за методикою Спілбергера) наведені у таблиці 2.9.

**Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «компромісний»
(за методикою Ваймара) та особистісною тривожністю
(за методикою Спілбергера)**

<i>За критерієм Пірсона</i>		<i>Особистісна тривожність</i>
<i>Стиль поведінки – компромісний</i>	Показник значимості	0,025
	Показник критерію	0,355
	Кількість респондентів	40

Із таблиці видно, між компромісним стилем поведінки та особистісною тривожністю наявні прямі кореляційні зв'язки. Такі результати можна пояснити наступним чином: чим більший показник особистісної тривожності, тим більш властивим студентам буде компромісний стиль поведінки в конфліктних ситуаціях.

Це зумовлюється тим, що при наявній високій тривожності індивіду буде властиво поступитись своїми позиціями, прийняти рішення від опонента, задля того щоб зберегти внутрішню рівновагу, емоційну стійкість. А якщо у студентів, навпаки, низька тривожність, тобто вони впевненні у своїх переконаннях та мають альтернативне вирішення конфлікту, що принесе їм користь, то компромісний стиль в такому випадку не буде дієвим, оскільки студенти прагнутимуть довести свої переконання та отримати перемогу в певній спірній ситуації, тому і обирати будуть відповідно більш жорсткі стилі поведінки.

Дані щодо кореляційного зв'язку між стилем поведінки «жорсткий» (за методикою Ваймара) та показником реактивної та особистісної тривожності (за методикою Спілбергера) наведені у таблиці 2.10.

**Кореляційний зв'язок між стилем поведінки «жорсткий»
(за методикою Ваймара) та особистісною й ситуативною тривожністю
(за методикою Спілбергера)**

<i>За критерієм Пірсона</i>		<i>Ситуативна тривожність</i>	<i>Особистісна тривожність</i>
<i>Стиль поведінки – жорсткий</i>	Показник значимості	0,01	0,009
	Показник критерію	0,382	-0,407
	Кількість респондентів	40	40

Із таблиці 2.10. видно, між жорстким стилем поведінки та ситуативною тривожністю наявний прямий кореляційний зв'язок, а між жорстким стилем поведінки та особистісною тривожністю – обернений. Такі результати можна пояснити наступним чином: при високій ситуативній тривожності – тобто тій, яка спричинена даною ситуацією конфлікту – студентам може бути властивий жорсткий стиль поведінки, оскільки переживання та страх не завжди викликають тривогу та нерішучість, навпаки – можуть активувати впевненість у власних силах та правоті.

Обернений кореляційний зв'язок між особистісною тривожністю та жорстким типом поведінки свідчить про те, що при високих показниках тривожності, студенти скоріше прагнуть «мирного» вирішення тієї чи іншої ситуації, готові поступатись власними інтересами аби без шкоди для всіх завершити спір; і навпаки, при низькій особистісній тривожності, що виступає стійкою характеристикою особистості студентів, вони прагнуть перемоги, відстоювання власних рішень, можливо навіть застосування більш жорстких методів подолання конфлікту на власну користь. Тому, бачимо, що ситуативна та особистісна тривожність також впливають на поведінку студентів.

Отже, кореляційний аналіз дав змогу виявити обернені та прямі зв'язки між стилями поведінки у конфліктних ситуаціях і рівнем тривожності

студентів. Було виявлено, що тривожність виступає психологічною детермінацією стильових особливостей їх поведінки, що потрібно враховувати при оцінці особливостей їхнього спілкування та очікуваннях щодо їх поведінки у конфліктних ситуаціях.

Так, відповідно до отриманих даних, особи з низьким рівнем тривожності (загальної, особистісної та ситуативної) воліють до використання широкого спектру стилів, як: співпраця, компроміс, конкуренція, пристосування, уникання, демократичний, жорсткий, м'який; тоді як особи з високим рівнем тривожності – до використання стилів поведінки, які по суті не є продуктивними – уникання, ухилення та пристосування.

Отримані результати свідчать про можливість корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності.

2.3 Рекомендації щодо корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності

За результатами теоретичного аналізу наукової літератури щодо стильових особливостей поведінки в конфліктних ситуаціях та тривожності як психологічної детермінанти стилів поведінки під час подолання конфліктів, а також на основі результатів проведеного емпіричного дослідження з виявлення наявності та характеру зв'язку між досліджуваними явищами, виникає необхідність надання рекомендацій щодо корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності.

За результатами емпіричного дослідження було виявлено, що тривожність (в даному випадку особистісна та ситуативна) певним чином впливає на стиль подолання конфлікту серед студентів. Так, виявлено, що

особи з низьким рівнем тривожності (загальної, особистісної та ситуативної) воліють до використання широкого спектру стилів, як: співпраця, компроміс, конкуренція, пристосування, уникання, демократичний, жорсткий, м'який; тоді як особи з високим рівнем тривожності – воліють до використання лише стилів поведінки, які по суті не є продуктивними – уникання, ухилення та пристосування.

Відповідно до цього і були надані рекомендації стосовно корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях з урахуванням наявного у них рівня тривожності. Рекомендації стосуються щонайперше роботи у напрямі розширення арсеналу більш продуктивних стилів поведінки, які б використовували особи з високим рівнем тривожності; передбачається робота й у напрямку безпосередньо зниження тривожності до «корисного» для ефективної активності рівня.

Найбільш актуальними та дієвими методами корекційної роботи, на основі даного дослідження, є: соціально-психологічні тренінги, психологічне консультування (індивідуальне чи групове), аутогенні тренування, діяльність психологів (діяльність психолога-медіатора в безпосередньому врегулюванні конфлікту, яка спрямована на відновлення стосунків конфліктуючих сторін), самоаналіз проблеми тривожності та поведінки під час конфліктів.

Пропонуємо детальніше розглянути дані методи щодо корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності:

- *Соціально-психологічний тренінг*: головними методами даної форми корекційної роботи є групова дискусія та ігрові методи, що дозволять знизити рівень тривожності та сформувані чіткі стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях. Групова дискусія, через спільне обговорення проблеми дасть змогу студентам визначити центральні проблеми та можливі варіанти їх вирішення через зворотній зв'язок. Методи ділової та рольової гри також дають змогу студентам оцінити власні стилі поведінки, стратегії інших людей, а також опрацювати ситуації пов'язані із виникненням

тривожності та її впливу на поведінку під час конфлікту. Використання соціально-психологічного тренінгу передбачає результат корекції, коли зменшується використання стилів поведінки – уникання та суперництва, і навпаки – актуалізуються стилі компромісу та співпраці, які самі по собі передбачають низький рівень тривожності.

- *Психологічне консультування*: корисне при корекційній роботі особливостей поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності тому, що відбувається процес організованої співпраці та взаємодії між студентами та психологом, яка безпосередньо спрямовується на роботу з переживаннями, емоційними станами, тривогою, особливостями поведінки студентів. Індивідуальне та/або групове консультування може допомогти вирішити конфліктні ситуації серед студентів, сприяти особистісному розвитку та підвищенню загального ритму життя.

- *Аутогенне тренування*: за допомогою даного методу корекції, а саме через прийоми м'язової релаксації, самонавіювання, концентрацію уваги, контроль власної поведінки можна керувати психічними станами, знизити рівень ситуативної тривожності і навіть проявів агресивності в спілкуванні та поведінці. Позитивний ефект аутогенного тренування полягає в тому, що студенти можуть навчитись доволіно керувати власним тонусом м'язів, диханням, після більш тривалого тренування – настроєм та самопочуттям, психічними станами та рівнем тривожності. За допомогою аутогенного тренування студенти зможуть сформувати в себе навички самоконтролю, саморегуляції, терплячості, витривалості, стійкості до тривожних станів.

- *Діяльність психолога*: медіація (посередництво) дає змогу третій стороні конфлікту віднайти його джерело та допомогти конфліктуючим сторонам вирішити проблему. Авторитетність психолога чи соціального працівника, його емоційна стійкість, впевненість, досвід, комунікативні навички, зацікавленість допоможуть студентам усвідомити конфліктну ситуацію та оцінити власну поведінку в ній. Спілкування та робота з

психологом (третьою стороною) допоможе студентам зрозуміти в чому полягає нераціональність їх поведінки, а також вирішити існуючі суперечності. Студенти за допомогою такого методу зможуть впливати на свою поведінку та поведінку опонента, зможуть уникати розгортання серйозних конфліктів та уникати тривожних негативних станів.

- *Самоаналіз*: даний метод корекції поведінки студентів під час конфліктів та їх станів тривожності, через самоаналіз, самоспостереження допоможе вдосконалити стилі взаємодії з іншими та зрозуміти власні переживання.

Оскільки було виявлено, що особи з низьким рівнем тривожності (загальної, особистісної та ситуативної) воліють використовувати таких стилів як: співпраця, компроміс, конкуренція, пристосування, уникання, демократичний, жорсткий, м'який, а особи з високим рівнем тривожності – використовують не продуктивні стилі поведінки – уникання, ухилення та пристосування, то для ефективною корекційної роботи щодо поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності потрібно враховувати, що наведені вище методи повинні обиратись індивідуально відповідно до конкретної ситуації та позицій студентів. Комплексне використання вказаних методів принесе більше користі та прискорить результат корекції поведінки.

Відповідно до даних про взаємозв'язок досліджуваних явищ у студентів, зниження рівня тривожності сприятиме становленню певних стильових особливостей поведінки, а засвоєння та використання суб'єктом продуктивних стилів поведінки позначатиметься на зниженні рівня тривожності до його оптимального (корисного) вираження. На основі цього тривожність розглядалась як психологічна детермінанта стилів поведінки сучасних студентів під час конфліктів, і доцільним стало надання рекомендацій для викладачів вищих навчальних закладів щодо оптимізації тривожності студентів у навчальній взаємодії:

- потрібно враховувати особливості темпераменту студентів, передбачувати їх ймовірний рівень тривожності;

- сприяти успіху студентів у будь якій їхній діяльності – намагатись менше критикувати, і навпаки – більше заохочувати та позитивно налаштовувати, намагатись не порівнювати студентів між собою – тільки із власними результатами та поведінкою студента, намагатись помічати успіхи та позитивні результати в навчанні або індивідуальній діяльності;

- варто намагатись не фокусувати увагу на невдачах студентів, тому що це може спричинити виникнення переживання та тривожності, навпаки старатись допомагати їм в навчальній та поза-навчальній діяльності;

- потрібно встановлювати зі студентами довірливі та позитивні стосунки відповідно до їх індивідуальних особливостей;

- викладачам варто розуміти систему особистісних стосунків між студентами, щоб мати можливість брати участь у формуванні довірливих та відкритих стосунків, що призведе до позитивного та емоційно стійкого клімату;

- намагатись приділяти увагу студентам в повній мірі, не тільки на навчальних парах, корисно буде розвивати позитивні якості студентів, допомогти їм підняти рівень домагань, само ставлення, що допоможе сформувати довірливі відносини та знизити рівень напруги між студентом та викладачам, що в подальшому сприятиме стійкості щодо прояву тривожності;

- потрібно сприяти мотивуванню студентів на досягнення успіху;

- проводити інформування серед студентів щодо суті стилів поведінки в конфліктних ситуаціях і використання отриманих знань у практичному застосуванні обраних стилів поведінки серед молоді;

- варто пам'ятати, що потрібно не знижувати рівень тривожності студентів, а тримати його на оптимальному середньому рівні, оскільки така тривожність сприяє виробленню у студентів адекватних механізмів боротьби із високою тривожністю.

Отже, корекційна робота щодо поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності потребує свідомого відношення, організованості та сприятливих умов взаємодії між студентами, викладачами та спеціалістами (психологами, соціальними педагогами) на основі принципів довіри, взаємодопомоги, самоаналізу та рефлексії.

Висновки до розділу 2

Вивчення стильових особливостей поведінки студентів у конфліктних ситуаціях виявило, що у студентів домінують такі стилі, як: компроміс, уникання і демократичний. Стиль компромісу характеризується у студентів пошуком та використанням спільного шляху та методів вирішення складних ситуацій. Стиль уникання характеризується відсутністю бажання та прагнення вирішувати конфліктну ситуацію за допомогою врахування індивідуальних потреб та інтересів або мотивів інших учасників конфлікту.

Демократичний стиль поведінки характеризується у студентів готовністю до віднайдення певного компромісного вирішення певної конфліктної ситуації, врахуванням як власних переконань так і чужих.

Вивчення загального рівня тривожності, ситуативної й особистісної тривожності студентів показало, що у студентів домінує середній рівень тривожності. Такий показник свідчить про наявність в них тривожності, певних страхів та можливої невпевненості в собі, часто їм властиві переживання та занепокоєння. Проте середній рівень тривожності носить і позитивний характер, оскільки сприяє виробленню в студентів адекватних механізмів боротьби із високою тривожністю.

Особистісна та ситуативна тривожність представлена у студентів переважно на низькому рівні. Такі показники особистісної тривожності свідчать про відсутність схильності сприймати певні загрози власній самооцінці та життєдіяльності, і не проявляти активний стан тривоги. Низький рівень ситуативної тривожності студентів свідчить про відсутність у них негативних емоцій, емоційної та нервової напруги, занепокоєння та нервозності.

Кореляційний аналіз даних показав наявність обернених та прямих статистично значущих зв'язків між стилями поведінки у конфліктних ситуаціях та тривожністю студентів. Це є підставою для висновку про те, що

тривожність виступає психологічною детермінантою стильових особливостей їх поведінки, і навпаки.

Так, виявлено, що особи з низьким рівнем тривожності (загальної, особистісної та ситуативної) воліють до використання широкого спектру стилів, як: співпраця, компроміс, конкуренція, пристосування, уникання, демократичний, жорсткий, м'який; тоді як особи з високим рівнем тривожності – до використання лише стилів поведінки, які по суті не є продуктивними – уникання, ухилення та пристосування.

Отримані результати дослідження свідчать про важливість надання рекомендацій стосовно корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях з урахуванням наявного у них рівня тривожності. Рекомендації стосуються щонайперше роботи у напрямі розширення арсеналу більш продуктивних стилів поведінки, які б використовували особи з високим рівнем тривожності; передбачається робота й у напрямку безпосередньо зниження тривожності до «корисного» для ефективної активності рівня. Відповідно до даних про взаємозв'язок досліджуваних явищ, зниження рівня тривожності сприятиме становленню певних стильових особливостей поведінки, а засвоєння та використання суб'єктом продуктивних стилів поведінки позначатиметься на зниженні рівня тривожності.

Найбільш дієвими методами корекційної роботи розглядаються: соціально-психологічні тренінги, психологічне консультування (індивідуальне чи групове), аутогенні тренування, медіація, самоаналіз рівня тривожності та стильових особливостей поведінки під час конфліктів. Забезпечення ефективної корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності передбачає диференційований добір методів відповідно до конкретної ситуації та позицій студентів.

ВИСНОВКИ

Дослідження стильових особливостей поведінки у конфліктних ситуаціях студентів з різним рівнем тривожності дало можливість сформулювати наступні положення та отримати емпіричні результати.

1. Для характеристики поведінки людини, її прогнозованості у значному спектрі ситуацій, включаючи й конфліктні, важливе значення має становлення у неї стильових особливостей (стилів) життєдіяльності. Ці особливості забезпечують ефективне пристосування людини до умов зовнішнього та внутрішнього середовища та підвищення ефективності її діяльності, спілкування та поведінки.

Стиль життєдіяльності загалом – це певний спосіб існування індивіда, який має своєрідні характеристики та поєднує й охоплює систему буття індивіда та його внутрішніх і зовнішніх проявів діяльності та активності. Класифікація стилів життєдіяльності щонайперше здійснюється в аспекті відношення до основних форм активності людини – діяльності та спілкування людини. При цьому відмічаються відмінності у їх детермінації: стилі діяльності зумовлюються більшою мірою біологічними, а стилі спілкування – соціальними та соціально зумовленими особистісними утвореннями.

Спілкування суб'єктів в ситуаціях конфліктного характеру обумовлює становлення відповідних стилів поведінки – стійких способів її здійснення у типових умовах, що відбуваються на основі реалізації внутрішньої мотивації (конкуренція, пристосування, компроміс, ухилення, співробітництво). Досліджуючи проблему психологічної детермінації використання зазначених стилів, ми припустили їх зв'язок з рівнем тривожності особистості.

Тривожність – це психологічна особливість, яка полягає у підвищеній схильності відчувати певне занепокоєння у різних ситуаціях життєдіяльності. Серед видів тривожності виділяють особистісну та ситуативну.

2. Вивчення стильових особливостей поведінки студентів у конфліктних ситуаціях виявило, що у студентів домінують такі стилі, як: компроміс, уникання і демократичний. Вивчення загального рівня тривожності, ситуативної й особистісної тривожності студентів показало, що у студентів домінує середній рівень тривожності. Особистісна та ситуативна тривожність представлена у студентів переважно на низькому рівні.

3. Кореляційний аналіз даних показав наявність обернених та прямих статистично значущих зв'язків між стилями поведінки у конфліктних ситуаціях та тривожністю студентів. Це є підставою для висновку про те, що тривожність виступає психологічною детермінантою стильових особливостей їх поведінки, і навпаки.

Так, виявлено, що особи з низьким рівнем тривожності (загальної, особистісної та ситуативної) воліють до використання широкого спектру стилів, як: співпраця, компроміс, конкуренція, пристосування, уникання, демократичний, жорсткий, м'який; тоді як особи з високим рівнем тривожності – до використання лише стилів поведінки, які по суті не є продуктивними - уникання, ухилення та пристосування.

4. Отримані результати дослідження свідчать про важливість надання рекомендацій стосовно корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях з урахуванням наявного у них рівня тривожності.

Рекомендації стосуються щонайперше роботи у напрямі розширення арсеналу більш продуктивних стилів поведінки, які б використовували особи з високим рівнем тривожності; передбачається робота й у напрямку безпосередньо зниження тривожності до «корисного» для ефективної активності рівня.

Відповідно до даних про взаємозв'язок досліджуваних явищ, зниження рівня тривожності сприятиме становленню певних стильових особливостей поведінки, а засвоєння та використання суб'єктом продуктивних стилів поведінки позначатиметься на зниженні рівня тривожності.

Найбільш дієвими методами корекційної роботи розглядаються: соціально-психологічні тренінги, психологічне консультування (індивідуальне чи групове), аутогенні тренування, медіація, самоаналіз рівня тривожності та стильових особливостей поведінки під час конфліктів. Забезпечення ефективної корекції поведінки студентів у конфліктних ситуаціях на основі врахування рівня їхньої тривожності передбачає диференційований добір методів відповідно до конкретної ситуації та позицій студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахтирська Ю. І. Соціальна компетентність молоді та проблема вирішення конфліктів в умовах суспільних трансформацій. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості* : зб. наук. праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції. Херсон, 2019. С. 13-14.
2. Бердникова Д. В. Возрастная динамика активности. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2016. № 4 (3). С. 628-630.
3. Бочаріна Н. О. Психологія особистості : навч. посіб. Переяслав-Хмельницький, 2014. 23-31 с.
4. Володарська Н. Д. Можливості впливу життєвих перспектив на активізацію самодетермінації розвитку особистості в кризових ситуаціях. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Психологічні науки»*. Херсон, 2018. С. 80-87.
5. Галієва О. М. Диференціація понять «тривога» та «тривожність». *Психологія та соціальна робота*. Київ, 2019. 1 (49), С. 32-48. DOI: 10.18524/2707-0409.2019.1(49).185763
6. Галян І. М., Галян О. І. Психологія смисложиттєвих переживань сучасної студентської молоді. *Психологічний часопис*. 2018. № 8 (18). С. 38-57. DOI: 10.31108/1.2018.8.18
7. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти – пропозиція нової класифікації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. Северодонецьк, 2018. № 2. С. 87-98.
8. Гетьманчук М. П., Гетьманчук П. М., Гнатюк С. С. Конфліктологія : навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 158-163 с.
9. Гірник А. М. Основи конфліктології : навч. посіб. Київ, Києво-Могилян. Акад., 2010. 112-125 с.
10. Діденко Г. О. Стиль життя у соціально-психологічному вимірі. *Молодий вчений*. 2017. № 1 (41). С. 229-233.

11. Долинська Л. В., Матяш-Заяц Л. П. Психологія конфлікту : навч. посіб. Київ: Каравела, 2017. 131-162 с.
12. Єрмакова Н. О., Бей А. О. Особистісні детермінанти самопрезентаційної поведінки сучасної молоді та їх оптимізація. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 лют. 2018 р., м. Суми. Суми, 2018. С. 142-144.
13. Иванова К. Е. Сравнительно-исторический анализ феноменологии стиля жизни. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. №2 (3). URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23950> (дата обращения: 27.02.2020)
14. Изард К. Э. Страх и виды тревожности. Тревога и тревожность : сост. и общ. ред. В. М. Астапов. СПб.: Питер, 2001. 109-123 с.
15. Какадий И. И., Ковалев Э. Ю. Влияние тревожности на конфликтность обучающихся. *Образовательные ресурсы и технологии*. Москва, 2018. № 4 (25). С. 13-22. DOI: 10.21777/2500-2112-2018-4-13-22
16. Калашнікова Л. В. Соціальні страхи та тривожність як суб'єктивні індикатори безпеки життєдіяльності: аналіз емпіричних даних. *Вісник ЛУ. Серія соціологічна*. 2019. № 13. С. 60-71. DOI: 10.30970/vso.2019.13.07
17. Катасанов О. М. Особливості конфліктологічної компетентності особистості та підходи до її формування. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. К.; Ніжин: ПП Лисенко, 2017. Т. ІХ., Вип. 10. С. 88-94.
18. Катасанов О. М. Конфліктологічна компетентність особистості у соціально-психологічному вимірі. *Психологічні науки: проблеми та перспективи* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., 16-17 берез. 2018 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2018. С. 59-62.
19. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности в зависимости от типологических свойств нервной системы. Казань, 1969. 278 с.

20. Куимова Н. Н., Григошина Ю. А. Взаимосвязь тревожности и стиля поведения подростков в конфликтной ситуации. *Современное образование*. 2018. №2. 40-50 с. DOI: 10.25136/2409-8736.2018.2.26365
21. Левин К. Динамическая психология: Избранные труды. / под общ. ред. Д. А. Леонтьева и Е. Ю. Патяевой. Москва. Смысл, 2001. 572 с.
22. Лич О. М. Аналіз значення життєстійкості у юнацтві / Scientific letters of academic society of Michal Balydansky. 2019. Вип. 7. С. 137-140.
23. Малина О. Г. Аналіз типів життєвих стилів і рівнів їхнього розвитку в підлітковому і юнацькому віці. *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : зб. статей Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Київ, 2011. №28 (33). С. 38-46.
24. Мерлин В. С., Климов Е. А. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе обучения // Советская педагогика. 1967. №4. 110-118 с.
25. Мерлин В. С. Индивидуальный стиль общения. *Психологический журнал*. 1982. Т.3, № 4. С. 26-36 с.
26. Місенг Д. В. Стиль життя особистості: основні наукові підходи і концептуалізація поняття. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2016. № 38. С. 30-39.
27. Місенг Д. В. Стиль життя особистості: операціоналізація поняття. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. Т. 11. № 9 (18). С. 158-177.
28. Місенг Д. В. Сучасні підходи до концептуалізації поняття стилю життя особистості іноземними психологами. *Україна і світ* : матеріали між нар. наук.-практ. конф. К., 2018. 654-656 с.
29. Місенг Д. В. Особливості стилю життя особистості на рівні загальних взаємовідносин особистості зі світом у період старшого підліткового та юнацького віку. *Проблеми особистості в сучасній науці: результати та*

перспективи дослідження : матеріали XXI Міжнар. конф. молодих науковців (19 квітня 2019 р.). К., 2019. С. 139-142.

30. Поліванова О. Є. Взаємозв'язок стилю життя особистості та особливостей самоактуалізації студентів різної професійної спрямованості. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: Психологія*. Харків, 2012. № 1032. С 28-31.

31. Помиткіна Л. В. Психологічні особливості національної ідентичності в контексті комунікативної взаємодії. *Національна ідентичність в мові та культурі: зб. Наук. праць / за заг. ред. А. Г. Гудманян, О. Г. Шостак*. К.: Талком, 2017. С. 200-203.

32. Портяна О. В. Теоретичні підходи до проблеми дослідження стилю пізнавальної активності особистості у сучасній психології. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету* : зб. наук. праць звітно-наук. конф. викладачів університету за 2012 рік / укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна О. П., Ємельянова. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 320-322.

33. Портяна О. В. Теоретико-методологічні засади дослідження когнітивних стилів. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць. 2015. № 29. С. 549-560.

34. Прибутько П. С. Конфліктологія: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. К.: КНТ, 2010. 136 с.

35. Прихожан А. М. Причины, профилактика и преодоление тревожности. *Психологическая наука и образование*. Москва, 1998. Т. 3 №2. С. 11-17.

36. Прохоренко Я. С. Гендерні особливості конфліктної поведінки в юнацькому віці. *Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки* : тези доповідей XIX Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів. Т. 1. К.: НАУ, 2019. С. 313-315.

37. Романенко О. В., Степанець А. С. Стильові особливості поведінки в конфліктних ситуаціях у осіб з різним рівнем соціального інтелекту. *Політ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки* : тези доповідей XX Міжнар.

- наук.-практ. конф. молодих учених і студентів. Т. 1. К.: НАУ, 2020. С. 106-108.
38. Романенко О. В., Лукашенко М. Ю. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях осіб із різним рівнем тривожності. *Юридична психологія*. К. : НАВС, 2017. № 2. С. 21-29.
39. Савченко О. В. Стиль розв'язання проблемно-конфліктної ситуації як аспект аналізу життєвого шляху особистості. *Вісник ОНУ. Психологія*. 2015. Т. 20. № 2 (36). С. 142-152.
40. Смирнов С. Д. От стиля деятельности к стилю общения. *Национальный психологический журнал*. Москва. 2010. №1 (3). С. 63–65.
41. *Стилі життя: панорама змін: монографія / за ред. М. О. Шульги*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2008. 4-65 с.
42. Толочек В. А. Проблема стилей в психологии: историко-теоретический анализ: монография. Москва: Институт психологии РАН, 2013. 320 с.
43. Толочек В. А. Стили профессиональной деятельности. Москва, 2000. 163-173 с.
44. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: монографія. Вінниця, 2018. 46-48 с.
45. Хайтович М. В., Маскименко С. Д., Місюра Л. І., Місюра О. М. Висока реактивна тривожність як фактор ризику стабільної артеріальної гіпертензії у підлітків. *Медична психологія*. 2018. Т. 13. № 3. С. 46-48.
46. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. СПб.: Питер, 2004. 15-38 с.
47. Хохліна О. П. Проблема змісту базових категорій психології. *Юридична психологія*. Київ, 2017. № 1. С. 21-34.
48. Хохліна О. П., Чечко А. В. Особливості спілкування майбутніх психологів – екстравертів та інтровертів. *Юридична психологія*. Київ, 2018. № 2. 83-96 с.

49. Хохліна О. П., Помиткіна Л. В. Сильові особливості спілкування студентів та їх психологічна зумовленість. Соціальні комунікації в інноваційному освітньому просторі: теоретичні та прикладні аспекти: Колективна монографія / під заг. ред. С. М. Ягодзінського, А. М. Кокаревої. К.: Талком, 2020. 63-77 с. DOI: 10.18372/43138
50. Хохліна О. П. Проблема стильових особливостей життєдіяльності людини у контексті її онтогенетичного розвитку. *Естетика і етика педагогічної дії* : зб. наук. пр. № 4. К. Полтава, 2012. С. 62-74.
51. Царькова О. В., Радченко С. В. Теоретичні аспекти прояву психологічного феномену тривожності. Актуальні проблеми психології. Т. 7. № 38. С. 479-491.
52. Чуловський В. Е. Вплив інтраперсональних конфліктів на формування соціальної компетентності особистості в юнацькому віці: автореф. дис. к. психол. н: 19.00.05. Сєверодонецьк, 2018. 20 с.
53. Щукин М. Р. Структура індивідуального стилю трудової діяльності и условия его формирования : диссертация доктора психол. Наук : 19.00.01. Пермь, 1994. 330 с.
54. Шкуратова И. П., Габдулина Л. И. Стили общения : пособ. по спецкурсу. Ростов-на-Дону, 2000. 9-29 с.
55. Khokhlina O., Pomytkina, L., Lych, O., Gorbenko, S., Kazak, A. Psychological determinacy of communication styles of aviation industry students/ IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering 918 (2020) 012175 IOP Publishing. DOI:10.1088/1757-899X/918/1/012175
56. Mosak H. H., Shulman B. H. (2015). Manual for life style assessment. New York: Routledge, eBook 22 December. 304 p. DOI: 10.4324/9781315798691

ДОДАТКИ

**Результати респондентів за методикою
«Діагностика схильності до конфліктної поведінки» К. Томаса**

№	Уникання	Суперництво	Пристосування	Компроміс	Співпраця
1	12	4	8	4	2
2	10	3	5	6	6
3	3	2	6	11	8
4	4	6	7	10	3
5	4	0	7	11	8
6	7	0	9	11	3
7	7	4	9	5	5
8	9	3	6	4	8
9	3	2	7	10	8
10	5	3	5	8	9
11	10	4	7	6	3
12	6	2	11	5	6
13	3	5	9	6	7
14	11	0	12	1	6
15	11	7	3	7	2
16	12	0	3	8	7
17	5	7	11	2	5
18	3	12	6	4	5
19	8	4	7	1	10
20	4	0	8	6	12
21	5	1	5	7	12
22	6	0	8	11	5
23	2	1	7	11	9
24	8	2	2	12	6
25	5	4	5	5	11
26	5	10	6	5	4
27	3	5	7	8	7
28	5	11	3	5	6
29	8	12	6	1	3
30	5	1	6	8	10
31	4	6	11	8	1
32	6	6	12	2	4
33	11	0	6	5	8
34	10	7	8	1	4
35	3	9	11	4	3
36	3	11	5	5	6
37	9	3	4	8	6
38	3	4	7	6	10
39	1	5	7	9	8
40	3	5	7	6	9

- Уникання: 9
- Суперництво: 5
- Пристосування: 8
- Компроміс: 10
- Співпраця: 8

**Результати респондентів за методикою
«Оцінка власної поведінки в конфліктних ситуаціях» С. Ваймара**

№	<i>Жорсткий</i>	<i>Демократичний</i>	<i>Компромісний</i>	<i>М'який</i>	<i>Ухилення</i>
1	2	5	6	7	3
2	2	7	6	4	5
3	5	7	5	9	2
4	9	4	4	7	1
5	2	4	6	5	1
6	4	5	8	7	6
7	5	7	0	6	9
8	1	6	5	7	1
9	7	4	8	1	3
10	3	5	4	4	6
11	2	3	8	4	5
12	1	6	5	1	2
13	2	5	6	7	5
14	1	4	7	5	2
15	4	6	4	8	7
16	5	3	5	7	8
17	6	7	6	5	2
18	5	5	7	6	1
19	3	3	8	9	2
20	3	5	4	2	1
21	1	4	0	7	2
22	4	3	8	6	3
23	2	4	1	7	8
24	5	2	4	1	3
25	2	5	7	2	6
26	0	6	1	4	8
27	1	5	7	6	3
28	1	4	1	5	2
29	4	6	2	3	3
30	1	2	8	6	3
31	4	7	6	6	3
32	5	3	5	7	4
33	4	9	4	1	6
34	3	4	7	6	2
35	4	7	8	6	3
36	7	2	2	4	4
37	5	7	5	6	5
38	4	6	3	3	4
39	2	1	5	4	1
40	1	4	2	2	0

- Жорсткий: 3
- Демократичний: 10
- Компромісний: 13
- М'який: 9
- Ухилення: 5

**Результати респондентів за методикою
«Вимірювання рівня тривожності» Дж. Тейлора**

№	Рівень тривожності
1	18
2	13
3	46
4	6
5	24
6	26
7	15
8	36
9	5
10	32
11	29
12	24
13	39
14	17
15	19
16	4
17	14
18	5
19	18
20	6
21	6
22	7
23	14
24	16
25	17
26	3
27	19
28	4
29	18
30	19
31	3
32	20
33	41
34	3
35	25
36	2
37	49
38	46
39	13
40	31

8	- низький рівень
9	- середній, з тенденцією до низького
13	- середній, з тенденцією до високого
6	- високий рівень
4	- дуже високий рівень

**Результати респондентів за методикою
«Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч.Д. Спілбергера**

№	Особистісна тривожність	Ситуативна тривожність
1	23	14
2	21	13
3	24	16
4	36	29
5	22	26
6	21	25
7	36	27
8	35	29
9	19	22
10	34	38
11	16	14
12	16	31
13	26	33
14	28	35
15	17	34
16	40	32
17	24	35
18	38	29
19	45	48
20	38	25
21	21	28
22	22	31
23	27	33
24	43	34
25	22	28
26	32	26
27	27	31
28	23	37
29	25	23
30	35	31
31	36	24
32	37	38
33	38	46
34	43	48
35	9	11
36	34	32
37	35	29
38	18	23
39	36	43
40	32	17

	Особистісна тривожність	Ситуативна тривожність
- низький рівень	21	20
- середній рівень	18	17
- високий рівень	1	3

**Результати показників розподілу даних за критерієм
Колмагорова-Смірнова**

	Уникання	Конкуренція	Прийняття	Компроміс	Співпраця	Жорсткий тип	Демократичний тип	Компромісний тип	М'який тип	Тип ухилення	Рівень тривожності	Ситуативна тривожність	Особистісна тривожність
N	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
Normal Mean Parameters ^a	7,7750	7,9750	7,5250	7,5000	8,3500	4,0750	5,6750	6,3500	5,8500	4,3250	18,5250	26,5750	28,2500
Std. Deviation	3,02543	2,67455	2,86435	2,87340	2,22515	2,32476	1,70049	1,84738	2,14297	2,53577	13,35701	12,20527	10,42126
Most Extreme Differences													
Absolute	,182	,096	,162	,163	,138	,138	,179	,189	,203	,170	,136	,154	,110
Positive	,095	,071	,109	,106	,110	,138	,179	,143	,121	,170	,136	,096	,110
Negative	-,182	-,096	-,162	-,163	-,138	-,096	-,114	-,189	-,203	-,095	-,108	-,154	-,084
Kolmogorov-Smirnov Z	1,150	,607	1,028	1,033	,870	,872	1,134	1,196	1,283	1,078	,859	,971	,695
Asymp. Sig. (2-tailed)	,142	,855	,242	,236	,436	,433	,153	,114	,074	,196	,452	,302	,720

Результати показників кореляційного аналізу за критерієм Пірсона

		Рівень тривожності	Ситуативна тривожність	Особистісна тривожність
Стратегія - суперництво	Pearson Correlation	-,473**	,249	-,154
	Sig. (2-tailed)	,002	,121	,342
	N	40	40	40
Стратегія - пристосування	Pearson Correlation	,050	-,252	,367*
	Sig. (2-tailed)	,761	,116	,020
	N	40	40	40
Стратегія - співпраця	Pearson Correlation	-,151	,436**	-,206
	Sig. (2-tailed)	,351	,005	,202
	N	40	40	40
Жорсткий тип	Pearson Correlation	-,032	,382*	-,407**
	Sig. (2-tailed)	,845	,015	,009
	N	40	40	40
Компромісний тип	Pearson Correlation	,335*	,271	,355*
	Sig. (2-tailed)	,035	,091	,025
	N	40	40	40

- *Кореляція значуща на рівні 0,05
- **Кореляція значуща на рівні 0,01